

Заглавна страница

ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ ИЗВЪН КЛАСНАТА СТАЯ

УЧИЛИЩЕ ЗА СОЦИАЛНИ УМЕНИЯ

КНИГА ЗА РОДИТЕЛЯ

ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО И ВЪЗПИТАНИЕТО НА НАШЕТО ДЕТЕ

Лого Център “Отворено образование”

Втора страница

Книга на родителя
За образованието и възпитанието на нашето дете
@ Румен Вълчев
ISBN – Да го вземе Нели

Гръб /Последна страница/

Книга на родителя. За образованието и възпитанието на нашето дете се издава в рамките на проекта “Гражданско образование извън класната стая. Изграждане на училища за социални умения”, осъществяван от център “Отворено образование” съвместно с колежа по образование – Айова, САЩ с финансовата подкрепа на Държавния департамент

Съдържание

Какво става в съвременното образование?

Какво трябва да знаем за нашето училище

Правата на нашите деца

Как се развиват нашите деца в училище

Семейството

Как общуваме с децата си?

Да е образован днес младият човек означава:

Да се научи да знае, да притежава достатъчно широка обща култура, както и възможност за задълбочена работа върху малък брой теми. Това означава също да се изучи така, че да се възползва през целия си живот от възможностите, които образованието му дава.

Да се научи да прави, така че не само да има професионални умения, а и нещо повече – умението да се справя с различни проблеми и умението да работи в екип.

Да се научиш да живее заедно с другите като се опитва да ги разбереш и да зачита тяхната независимост – да се научи да работи с другите хора и да се справя с тях в конфликтни ситуации – в дух на взаимно зачитане, разбирателство и мир.

Да се научиш да бъде – да направи най-доброто за развитието на собствената си личност и да може да действа с по-голяма самостоятелност, по-трезво и по-отговорно:

Какво става в съвременното образование?

За да разбираме какво става с нашите деца, трябва да си дадем сметка за промените в съвременното образование- то все повече се отличава от нашето образование, дори когато от училищата скамейка ни делят само десетина години.

Това е образование, ангажиращо личността на младия човек и удължаващо престоя му в училище и същевременно разчупващо рамките на собствената си система, губещо формалния монопол за образование на човека във вселената на свободното време и обществото на развлеченията и информационните технологии. Образование, осигуряващо несравнимо повече условия за свобода и избор на младия човек, разширяващо взаимодействието си с него и превръщащо се в образование за цял живот.

Младият човек е поставен както никога досега в ситуация на труден избор, на неясноти и неопределеност пред утвърждаването на самоличността си и съпричастност, но и

живот в промените, понасящ рисковете на демокрацията; рушенето на веригите на традиционните общности и сфери на принадлежност и на невъзможното изграждане на глобална чувствителност и потребност от универсално общуване.

Цели на образованието

В рапорта на международната комисия по образованието към ЮНЕСКО „Образованието — скритото съкровище“ е посочено, че „целта на развитието е пълната реализация на човека, на цялото богатство на неговата личност, на всички форми на изразяване и на всички възможни негови предназначения — като индивид, като член на семейството и на обществото, като гражданин и работник, като изобретател и творец-мечтател“.

Трябва да се отнасяме сериозно към тези общи формулировки, защото от определянето на целите зависи образователната политика, съвсем конкретното развитие на образователните системи и образователните съдби или биографии на учениците.

В следващото заключение на образователната комисия може да намерим и отговора, а именно, че „образованието трябва да предава ефикасно и в големи количества една постоянно нарастваща и еволюираща маса от знания и ноу-хау, подходящи за нуждите на „цивилизацията на знанието“ и за изграждане на основните умения, необходими за бъдещето. В същото време то трябва да намери и обозначи основните точки, необходими на хората, за да не бъдат погълнати от лавината от бързопреходна информация, нахлуваща все повече в обществената и в личната сфера на живота, но заедно с това — да запази като своя основна цел развитието на индивида и обществото“.

Защото още и в световен план, а и в България съществува подходът „...всяко дете в началото на живота му да бъде затрупано с куп знания, които да ползва по-нататък“ . Този стихийен подход е свидетелство за безсилието да бъде концептуализирана действителността, но в по-широк план доказва как нерелективността на образователната система поражда нерелективно общество.

„Образованието трябва да допринася за цялостното развитие на личността — за развитието на интелекта и физиката, на интелигентността, емоционалността, естетическото чувство, личната отговорност и духовните ценности. Всички човешки същества трябва да имат възможност да развиват своята независимост, критично мислене и да формират своя собствена преценка, така че да бъдат в състояние да определят поведението си в различни житейски ситуации и обстоятелства“ .

В току що разработената **стратегия на средното образование в България** основните цели са:

- да формира българския гражданин като свободна, морална и инициативна личност, с широка обща култура, уважаващ законите, правата на другите, техния език, религия, култура, познаващ и зачитащ националните и общочовешки ценности;
- да развива интелектуалните възможности и комуникативните способности на личността, нейната индивидуалност и самостоятелност;
- да изгражда физически и морално здрави и дееспособни личности, готови да поемат граждански отговорности;
- да формира национално самосъзнание, да възпитава в родолюбие и в съпричастност към глобалните проблеми на човечеството;
- да формира потребности, интереси и нагласи за учене и за обчение и самоусъвършенстване през целия живот;
- да осигури необходимото равнище на общообразователна и професионална подготовка на личността, позволяващо ѝ непрекъснато да се образова и самообразова.

Важно е в образованието да намерим път за реализиране на тези твърде абстрактни цели. В книгата си бестселър „Седем навика на високоефективните хора“ Стивън Коу-

ви се опитва да отличи именно поведенията, които отличават високоефективните хора в съвременното демократично общество.

- навикът на лична визия;
- навикът на лично водачество;
- навикът на лично управление;
- навикът на междуличностно управление;
- навикът на общуване (да се опиташ първо да разбереш, за да бъдеш разбран);
- навикът на творческо сътрудничество;
- навикът на самообновяване .

Целите на образователната система дават общата посока на движение на съвременното средно образование. Както посочва бившият председател на Европейската комисия Жак Делор, „Ако искаме да успее в тази цел, образованието трябва да бъде организирано около четири фундаментални типа обучение, които в течение на живота на всеки да служат като стълбове на знанието: да се научим да знаем, което означава да овладеем способността да разбираме; да се научим да правим, така че да успяваме да бъдем градивни при всякакви условия; да се научим да живеем заедно, така че да участваме и да сътрудничим с останалите хора във всички човешки дейности; да се научим да бъдем, а това означава да се движим напред и се обуславя от предишните три принципа“ .

За «старото» и «новото» образование

Традиционното образование, през което сме преминали ние, се поражда от бързата индустриализация на 19 и на 20 век. Както „обществото притежава своя социален ред, и в икономиката съществува деление на управляващи и работници, така и училищата също се превръщат в социални агенции, които трябва да разпределят хората за тяхното подходящо място в икономическия и в социалния свят според тяхната интелигентност“

Този тип образование естествено е съсредоточен около знанията и резултатите. Процесът на учене или по-скоро на обучение е разглеждан като индивидуална дейност и е откъснат от процесите на развитие на средата. Не само ученикът изпитва неудобствата на абстрактното знание, но и учителите се превръщат в обособена и все по-специализираща се в отделните области професионална категория, а училището се затваря по отношение на обществото.

При него учителят е посредник между знанието и учениците и по-скоро той се превръща в изкусен занаятчия като негова задача е да предаде на учениците знанието, схематизирано от образователни експерти, за да се постигне резултат на изхода, който се измерва най-пълно чрез изпитвания, контролни, тестове.

Системата, както знаем, е изградена на основата на съревнованието между учениците, а успехът е на основата на получените бележки, което означава наличието на малко на брой победители /отличниците/. За тях училищният живот като съревнование има стойност и смисъл, но за останалите ученици системата е по-скоро необходимо всекидневие или трудно преминаване към входа на възрастния живот.

Както работата е занятие, чиято основна цел не е да донесе радост на работника, така и ученето не носи радост на ученика. Ако учителят може да се въодушеви от системата за оценяване на резултати и да види в нея основание за своята дейност, ученикът в много малка степен като далеч по-спонтанна личност може да бъде мотивиран и вдъхновен от подобна система.

Затова, когато в затворената крепост на образованието се правят пробиви — от телевизията, от електронните медии и игри, когато се накъсва довчера непристъпното образователно пространство, ученикът бързо намира интересни източници на занимание, забавление и на практика на социализация извън училище.

Образователната система приема модела на развитие на обществото — на увеличаване броя на заниманията за единица време, на предаване на повече знания за единица време и като абсолютен обем, на увеличаване на броя години, прекарани в училище.

Това е образование, което противопоставя учители и ученици, при една заложеност на пасивност на учениците и на активност на учителя. В системата е затруднен диалогът не само между учител и ученик, но и между образователните актьори въобще. Системата е изолирана от обществото, както и образователните актьори са изолирани един от друг.

Тази, почиваща на авторитарни принципи образователна система, реално може да бъде управлявана отвън и в наше време с отварянето на образованието към обществото, системата все повече започва да се управлява отвън, и то от политици непрофесионалисти.

Налагащото се ново образование не е просто отхвърляне на старото, макар че почти всички негови компоненти отрицат изброените по-горе принципи. То отразява изискванията на едно ново общество, изградено около организацията, стимулирано от информацията, основаващо се на изричното приемане на демократичните ценности и на правата на човека. Новото образование се превръща в централна институция на обществото.

Преди всичко социалният живот, демократичното общество и организацията като ключова структура на икономическото общество изискват хора с по-различни компетенции от тези на фабричните работници. Ако образователната система на фабричния капитализъм разпределяше хората и определяше точно образователните шансове, то бе и защото потребността от сложни умения в масов план бе относително ограничена и запазена за висшите управляващи кръгове.

Днес всеки в дадена организация, в обществото на услугите следва да има по-различни социални компетенции, следва да бъде участник, да конструира собственото с и лично и професионално поведение, както и да бъде творческа част от организацията. За пръв път обществото има необходимост от нарастващ брой социално и технологично образовани индивиди, а не от тясно специализирани, социално неграмотни личности.

Тези обществено-икономически изисквания означават няколко неща — не обучението а ученето се превръща все повече в същност на системата, а личностното развитие е естественият фокус на образованието. Това е естественото формулиране на образованието за разностранно или всестранно развитие на личността, което оставаше лозунг в годините на технологически, социално и политически незрелия социализъм.

Обръщането на фокуса от обучението към ученето означава, че е важно не какво учителите трябва да покрият и какви предметни области да обхванат, а какви умения следва да усвоят учениците.

Ако използваме един съвременен образователен модел, на върха са резултатите от това ученикът „да бъде“ — да бъде толерантен, отговорен, грижещ се за другите; по средата са междупредметните резултати „равнището на правенето“ — като критическо мислене, решаване на проблеми, използване на технология, ефективно общуване. В основата на планината са аспектите на „знаенето“, които могат да бъдат открити в отделните предмети. Докато старото образование пренебрегва аспекта „да бъде и да мога“ и се съсредоточава само върху лесно измеримия аспект на знанията, днес с фокусирането върху въпроса „да бъде“ се дава възможност и учителят да отговори на най-важния въпрос — защо преподавам това? Равнището на „правенето“ се оказва непостижимо днес в рамките на старото образование.

Така новата образование е ориентирано не около намеренията на учителя, а върху резултатите, които ученикът следва да постигне, и изисква тези стандарти да бъдат опре-

делени в началото — ако учениците знаят стандартите, които определят изхода, ще имат доста по-добра възможност да се учат.

Новото образование изисква училището да се превърне в учеща се организация — където учителят постоянно се учи, като определя начините за достигане на стандартите, начините за диалог с ученика, начините на взаимодействие с колегите за улесняване развитието на ученика. Ученикът се намира в действителна ситуация на цялостно учене — в която той е включен емоционално, интелектуално и в която развива цялата си личност и интелигентност, а не отделни компоненти. Родителите се учат заедно с децата си, защото имат възможност да следят тяхното развитие в личен план, което вече е ясна училищна и образователна цел.

Затова и училището е „истинска общност на учещи се, в която администратори, учители и ученици се учат как да вършат по-добре и по-добре своята работа заедно, за да може всеки да напредва оптимално. Администраторите са партньори, които премахват пречките по пътя на успеха на учениците, а учителят в този модел всеки път осъществява пътешествие с ученика, в което преоткрива ученика.

В тази система няма външни истини, а истините се постигат от ученици и учители, които заедно задават въпроси.

Цялата система се гради не в случая на безличностни норми, определящи начина на усвояване на знания между неравностойни страни, а на интегралността на взаимоотношенията между участниците – ученици, учители, родители, образователни власти. Крайна цел на тази система е учениците постоянно да подобряват и да разширяват своите интереси, да подобряват своите способности и да развиват характера си, „да стават по-добри и по-добри всеки ден и да помагат на другите да правят същото“.

Съвсем естествено е, че подобно образователен модел ще се установява в продължение на десетилетия, но ние трябва да си даваме сметка за основните измерения на този процес и за това, че той започва да се утвърждава в страните от Европейския съюз, а отделни негови елементи бавно навлизат и в нашата образователна система.

Както видяхме, водеща в новото образование е идеята за компетенциите или за основните умения, които младият човек трябва да изгради в училище, за да се справя след това с предизвикателствата на живота в демократичното общество.

Американската комисия към министъра на труда за постигане на необходими умения, формулира компетенции в рапорта „Какво работата изисква от училището. Рапорт за Америка 2000“. Комисията разграничава пет базови компетенции:

Ресурси: идентифициране, организиране, планиране и разпределение на ресурси:

А. Време — да се подбират значими за осъществяване на целите дейности, да се ранжират по значимост и да им се отдели време и да се подготвя график за изпълнението им;

Б. Пари — да се използва и да се подготвя бюджет, да се правят прогнози, да се води отчетност и да се правят уточнявания, за да бъдат осъществени целите;

В. Материали и оборудване — да се придобиват, да се складираат, да се разпределят и да се използват ефективно материали или пространство;

Г. Човешки ресурси — да се оценяват уменията и съответно на тях да се разпределя работа, да се оценява изпълнението на работата и да може да се даде обратна връзка.

Междulichностни компетенции: работа с другите

А. Да се чувства като член на екип — да се допринася към груповите усилия;

Б. Да се учат другите на нови умения;

В. Да се упражнява лидерство — да се предават идеи, за да се обоснове позиция, да се убеждават другите, отговорно да се противопоставят на съществуващите процедури и политики;

Г. Да се преговаря — да се работи за постигане на споразумения, включващи обмен на ресурси и съгласуване на противоречиви интереси;

Д. Да се работи с различията — да се работи добре с мъже и с жени от различни социални среди.

Информация: да се придобива и използва информация

А. Да се придобива и оценява информация;

Б. Да се организира и поддържа информация;

В. Да се интерпретира и предава информация;

Г. Да се използват компютри, за да се преработва информация.

Системи: да се разбират сложните вътрешни взаимоотношения

А. Да се разбират системите — да се знае как социалните, организационни и технологични системи функционират и да се оперира ефективно с тях;

Б. Да се наблюдават и да се коригират изпълненията — да се разграничават тенденциите, да се предсказва влиянието им върху действието на системата, да се диагностицират отклоненията в системата и да се коригират дисфункциите;

В. Да се подобряват и да се проектират системи — да се предлагат модификации на съществуващите системи и да се развиват нови или алтернативни системи, за да се подобри функционирането.

Технология: да се работи с различни технологии

А. Да се подбере технология — да се изберат процедури, средства и оборудване, включително компютри и свързани с тях технологии;

Б. Да се прилага технология към задачата — да се разбира общото намерение и съответните процедури за пускане и действия с оборудването;

В. Да се поддържа и да се отстраняват повреди в оборудването — да се предпазва, идентифицира или решават проблеми с оборудването, включително с компютрите и с други технологии.

На основата на тези пет базисни компетенции се стига до идеята за три основни умения:

Базисни умения: четене, писане, изпълнение на аритметични и математически операции, слушане и говорене;

Умения за мислене: творческо мислене, вземане на решения, решаване на проблеми, визуализиране, знаене как да се научава и обосноваване;

Лични качества: отговорност, самооценка, социабилност, самоуправление, интегралност и честност.

Тенденции на развитие в съвременните образователни системи

Първата ключова тенденция е в **преобразуването на отношенията между трите компонента на образованието за цял живот — началното образование, образованието за възрастни и образователната среда**. Началното образование в този смисъл е образованието, което младите получават, преди да навлязат в живота на възрастните, и обхваща формите на формалното и неформално образование.

Образователната среда означава образователния социално-културен контекст или средата за живот на децата и на възрастните: личния живот, училището, малката общност, работното място и т. н.

За пръв път в историята на човечеството образованието за цял живот става реалност за голяма част от населението в развитите демократични общества.

Последствията за образованието са очевидни — началното образование не е завършен етап от живота на човека, а само база, върху която може да се гради в следващите периоди от живота. В тази перспектива по-важно е усвояването на способността за учене, а знанията — досегашната главна цел на образователната система, ще могат с помощта

на тези способности да се усвояват цял живот. Началното образование е период на развитие на потенциала на личността, в това число и на потенциала за учене. Така новата концепция за творчество от тази гледна точка не е концепция за талантливите деца, а концепция за развитие потенциала на всеки млад човек

Тази подготвяща роля на началното образование има и своя лоша страна — отпадащите по време на този период от училище трудно могат да продължат нататък. Те се лишават от възможности за включване в обществения живот, както и губят шансовете си за ефективно последващо образование. Ето защо е толкова важно да полагаме всички усилия децата ни да завършат успешно училище, да усвоят основите, върху които ще могат да градят по-нататък.

Точно тенденциите за образование за цял живот парадоксално вървят заедно с увеличаване на броя на годините прекарани в училище/ начало образование/. Около 80-95% от младите хора на възраст 16-19 г. и 30-50% от тези на възраст 19-24 г. в развитите демократични общества са все още обхванати от процеса на начално образование.

Днес именно удълженото оставане в учебното заведение на практика е условие за продължаване на младостта, разбирана като изживяване, лишено от всеобхватните грижи на възрастния живот.

Продължаването на младостта поражда част от проблемите на средното образование — общо намаление на качеството на обучение, увеличение на лошата адаптация към училище, прогресивно увеличаване на криминалните деяния сред младите, засилване на поведение на насилието в училище, напускане и повтаряне на училище . Проблемът е, че дейности, присъщи за възрастните, се прехвърлят в училище.

Съвременното образование се развива между тези два полюса — на изкуствено продължаваната младост и удължаването на престоя в училище, и същевременно на усложняването на процеса на учене поради нарасналите потребности на младите хора в периода на начално образование.

Политизирането на образованието означава, че след като е централен проблем на демократичното общество, неговото развитие се определя чрез политически дебат и по политически път. С други думи – от нашето активно участие като граждани, като избиратели зависи успехът на обществената подкрепа и осигуряването на достатъчно ресурси за изграждане на добра образователна система.

Другата голяма тенденция в образованието е **децентрализацията**, политическото локализиране на решенията на образователните проблеми. Глобалната визия е изместена от локалната визия, далеч по-близка на обикновения гражданин на демократичното общество. В процеса на локализиране на визиите възникват проблеми, свързани с действителното ангажиране на местната общественост в училищното управление и в същото време с липсата на достатъчно местен потенциал да бъдат формулирани образователните проблеми като визия и да се определи посоката на развитие на образователната среда.

В периода на преход от старата към новата образователна парадигма не е случайно, че в образователните изследвания, както и в политическите дебати, преобладават въпросите, свързани с **качеството на образованието**. От една страна, качеството на образованието за пръв път става част от официалната политика на развитите общества, въпреки че, както показва примерът на САЩ от последните десетилетия, невинаги огромните средства за неговото повишаване носят ефекти.

Въпросите за качеството на образованието помагат по-добре да бъдат определяни приоритетите вътре в системата и най-вече да бъде по-справедливо и съответстващо на образователните цели разпределението на ресурси.

Идеята за **равенство на образователните шансове** е вечна, колкото и демократичните общества, но съзнателното ѝ осъществяване в образованието датира от периода след

Втората световна война и поради напредналите опити за практическото осъществяване на тази идея в социалистическите страни.

Всеобщата декларация за правата на човека гарантира нормативно равенството в училище, което след това е отразено в конституциите и в образователните закони.

Равенството е резултат на действието на политически, икономически и социални фактори и често отразява нелекото постигане на равновесие между тях.

За развитите общества през последните десетилетия проблемът на равенството на образователните шансове придобива съвсем практически измерения — намаляването темповете на растеж поставя тези страни в ситуация, в която не могат да си позволят неизползването на своя човешки потенциал.

Проблемът за равните шансове в образованието ще определя и усилията през следващите десетилетия, като вероятно решенията ще се търсят в плоскостта на специални образователни програми за борба с училищния неуспех, за паралелни образователни заведения, подпомагащи формалното образование, чрез материално осигурена политика, обединяваща усилията на различните образователни актьори, пряко обвързана с обществеността и целяща постигане на локален и национален консенсус.

Навлизането на **информационните технологии в образованието** е новата ключова тенденция през последните три десетилетия. Тенденцията е достатъчно продължителна, за да може да се правят обобщения за настоящето, въпреки че все още предвиждането на бъдещето в тази област граничи със сферата на фантастиката.

Информационните технологии подпомагат индивидуализирането на обучението; достъпа и участието в информационни мрежи като нова форма на социално участие, допринасят за увеличена гъвкавост на образователния процес, който вече не е ограничен във времето и пространството, както и за интернационализиране на образованието. Вероятно точно в образованието ще може най-рано да се осъществи идеята за „световното село“. Новите технологии дават възможност за достигане на възможно най-голям брой хора едновременно и отварят нови перспективи пред идеята за равенството на образователни шансове, намаляват изключително разходите за образователни продукти; постигат невъобразимо досега богатство на илюстрирането и представянето на информация, както и невероятни възможности в областта на симулирането. Важно е да се отбележи, че информационните технологии дават началото на различен тип творчество, свързан с преработването на информация, с общуването в нова информационна среда.

По-нататъшното развитие на информационните технологии означава също така:

— диференциране на образователните пътища, като учениците могат да следват различни курсове навсякъде и по всяко време;

— придобиването на знания става все по-независимо от училище и това е основната тенденция, минараща традиционната образователна система. От днес учителите и учебните програми имат на разположение вездесъщ конкурент, достъпен на ученика по всяко време, можещ да отговаря, на индивидуалните му желаниа и интереси. Ученикът от своя страна, не се нуждае от посредничеството на толкова сложна система като образователната.

Другата, припокриваща се с новите информационни технологии тенденция, е тази на **медийното завладяване на образованието**. Днес медиите са тези, които налагат ключови факти и интерпретации на действителността; поддържат и развиват господстващите морални норми, както и образците на поведение. Те поднасят все по-конкурентно и завладяващо необходимата за образователния процес информация и изместват традиционните образователни средства и изпълняват ролята и на възпитател, и на учителя — предметен специалист по един достъпен и ангажиращ начин.

Телевизията не само създава възможността образование без граници, тя се превръща в самата образователна реалност в период, когато традиционни институции като

семейство намаляват своите образователни и възпитателни въздействия. Телевизията преобръща характера на образователния процес и на социализацията, доколкото тя е изградена върху емоционалност, върху образи, за разлика от традиционното образование, изградено върху четенето и писането, върху рационалното приемане на света. Телевизията взривява света на детството, който до неотдавна е отделен от света на възрастните, премахва бариерите и забраните. Изчезват не само разликите между децата и възрастните по отношение на получаваната информация и преживяванията, изчезват и разликите между учител и ученици.

Медиите допринасят за подкопаването на основите на предметното разделение на образованието и на традиционния модел на придобиване на знания. Но точно в този момент на преход образователната система, която още не е изработила свои методи, адекватни на новата образователна парадигма, става все по-зависима от медиите, които разполагат и с много средства за осъществяване на чисто образователни дейности.

За да е ситуацията още по-сериозна, медиите са една от най-комерсиализираните системи на обществото, а следователно представляват среда, която трудно може да се подложи на контрол и регламентиране от образователна гледна точка. При отразяването на живота те печелят пред образованието с невъобразимото припокриване между живот и виртуална реалност, между истина и измислица. Образованието е изправено пред нелек избор — от възможността за изолиране от медиите, което е нетрайно и губеща политика, до политиката на подчиняване на изискванията им и на търсене на възможности за съвместни дейности, което рискува да обезличи образованието от гледна точка на собствените цели и задачи.

„Образованието и **професионалната подготовка** се превръщат във фактори, определящи идентичността на човек.

При традиционното общество съществува разрыв между специфичните умения за работа и тези, необходими за личностно развитие, т.е. меж идеята за професионалното образование и общото образование.

Днес се заличава границата между обща и професионална подготовка, а общото образование се превръща в първо професионално образование. Тенденцията в световен план е за преодоляване на деленията в едно образование, което в индустриалното общество подготвяше отделно работници за индустриалните предприятия и кадри за либералните професии и за управлението на политическата и икономическа система.

Същевременно техническата революция има огромно влияние върху формите на съвременната заетост:

— автоматизацията води до ново разделение на труда между човек и машина и до намаляване на заетостта;

— променя се ролята на човека в трудовия процес — вместо да изпълнява рутинни задачи, например на конвейерна линия или в счетоводството, днес той трябва да реагира все повече на непредвидими обстоятелства, да управлява процесите в различните сектори;

— сферата на услугите се развива неимоверно като резултат от автоматизацията в другите два сектора;

— променя се международното разделение на труда и най-вече локализирането на икономическите дейности, което вече не е свързано със суровините, а с цената и с образоваността на работната сила;

— нарастват важността на иновациите и на гъвкавостта като условия за успех в конкурентната борба;

— променя се организацията на предприятията, като се съкращават степените на йерархичност, децентрализира се вземането на решения и изпълнителите носят все по-голяма отговорност.

Отговорът на образователната система е развитие на общото образование, където могат да бъдат изградени тези общи компетенции у младия човек. То трябва да дава възможност за изграждане на технологична основа, която да позволява на учениците да разбират техническата култура на обществото.

Вторият отговор е в перманентното образование, което ще помага на човек да отговаря на постоянно променливите изисквания на съвременното общество, да бъде мобилен, да придобива възможности за усвояване на нови професии.

Очертаващият се съвременен модел е общо образование, последвано от начално образование за започване на професионален път (избор на първа професия) и след това продължаващо образование като функция на потребностите на предприятията, но и на индивида.

Затова и съвременните образователни системи се опитват да намерят решения, обвързващи общото и професионалното образование. Най-очевидното решение е фазата на начално образование да бъде последвана от фаза, в която в продължение на няколко години се преплитат професионалното и общото образование и която ще даде възможност за изграждане именно на компетенции в контекста на придобиване на професионална квалификация и възможност за бъдеща адаптивност.

Накратко „училището трябва да обърне приоритетите си — вместо да формира човешки компютри, чиито способности за запаметяване, анализ и изчисления отдавна са надминати от компютрите, да развива компетенции, които не могат да бъдат правени от друг — ръчни, артистични, афективни, морални, компетенцията да се задават непредвидени въпроси, да се дава смисъл.“

Какво трябва да знаем за нашето училище

В България всички граждани могат да ползват правото си на образование в системата на народната просвета, независимо от своята възраст.

Образователната система все още е твърде централизирана и се регулира от единни държавни образователни изисквания. Това са знанията и уменията, които ученикът трябва да е овладял по всички предмети в края на всяка училищна степен.

Нашето образование е светско, т.е. не допуска налагането на учениците на идеологически и религиозни доктрини. В училище религиите се изучават в исторически, философски и културен план чрез учебното съдържание на различни учебни предмети. Трябва да знаем, че в училище могат да се изучават религии в часовете, определени за задължителноизбираема или свободноизбираема подготовка. Обучението по учебния предмет "религия" се извършва съгласно инструкцията, издадена от министъра на образованието и науката.

В България образованието е безплатно. Учениците ползват правото си на безплатно образование в държавните и общинските училища, като:

1. не заплащат такси за училищно обучение в рамките на държавните образователни изисквания;
2. ползват безплатно училищната база за обучение и развитие на интересите и способностите си.
3. заплащат се разходите за провеждане на конкурсни изпити за приемане на ученици след завършен VII клас или след завършено основно образование в държавни и общински училища.

Не забравяйте, че зад това определение се крие необходимостта да вложим много средства за учебници, учебни пособия, така че днес реално “безплатното” конституционно право на образование означава неизбежни сериозни инвестиции от наша страна.

Училищното обучение до 16-годишна възраст се осъществява в дневна форма и е задължително за всички граждани на Република България.

За да могат да се осигурят равни шансове на децата, една година преди постъпването им в първи клас те трябва да посещават подготвителни групи към детските градини или подготвителен клас в училище по избор на родителите.

Обучението и възпитанието на децата и учениците в системата на народната просвета се провежда на книжовен български език.

Учениците, за които българският език не е майчин, могат да изучават майчиния си език в общинските училища съгласно държавното образователно изискване за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план като задължително-избираем предмет. Майчин език е езикът, на който детето общува в семейството си.

Детските градини са подготвителни институции в системата на народната просвета, в които се отглеждат, възпитават и обучават деца от 3-годишна възраст до постъпването им в I клас. Те са целодневни, полудневни, седмични и за деца със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания. Към детските градини или към училища могат да се организират полудневни, подготвителни или сезонни групи за деца от предучилищна възраст. За децата в подготвителните групи, които не владеят добре български език, се осигурява допълнително обучение по български език.

В детските градини се приемат деца с писмена молба или заявление за постъпване в подготвителна група на родителите или настойниците. Към молбата или заявлението се прилагат копие от акта за раждане и медицински документи, издадени от съответния териториален здравен орган.

За отглеждане, възпитание и обучение на децата в детските градини родителите или настойниците **заплащат такси** съгласно Закона за местните данъци и такси. Запомете, че такси не се заплащат за децата в подготвителните групи към детските градини една година преди постъпването им в първи клас.

Важно е да знаем, че в детските градини посещението на децата може да бъде прекъсвано и подновявано по всяко време с предварително уведомяване от родителите или настойниците. За времето, през което детето не е посещавало детската градина, не се заплаща такса. В подготвителните групи преди първи клас се допуска отсъствие само по уважителни причини.

При наше желание в държавните и общинските детски градини могат да се извършват допълнителни педагогически и други услуги срещу заплащане съобразно интересите и потребностите на децата.

Училищата са образователно-възпитателни институции в системата на народната просвета, които осигуряват завършването на клас, придобиването на степен на образование и/или на професионална квалификация.

Училищното образование според съдържанието на подготовката е общо и професионално.

Общото образование осигурява усвояването на общообразователния минимум и на знания и умения на по-високо равнище чрез задължителноизбираемата или чрез профилираната подготовка съгласно държавните образователни изисквания за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план и за учебното съдържание.

Професионалното образование осигурява усвояването на общообразователния минимум и придобиването на квалификация по професия съгласно държавните образователни изисквания за степента на образование, общообразователния минимум и

учебния план, за учебното съдържание, за професионалното образование и обучение и за придобиването на квалификация по професии и правоспособност за професии, за които се изисква такава.

Професионалното обучение осигурява придобиването на квалификация по професия съгласно държавните образователни изисквания за професионалното образование и обучение и за придобиването на квалификация по професии и правоспособност за професии, за които се изисква такава.

Училищното образование според степента е основно и средно.

Основното образование се осъществява на два етапа-начален и прогимназиален.

Началният етап е от I до IV клас включително. Обучението се осъществява в начални училища, основни училища, средни общообразователни училища, училища по изкуствата и в специални училища.

Прогимназиалният етап е от V до VIII клас включително. Обучението се осъществява в прогимназиални училища, основни училища, средни общообразователни училища, училища по изкуствата, професионални училища, спортни училища и в специални училища.

Обучението на ученици в VIII клас може да се провежда и в училища, в които се постъпва след завършен VII клас - профилирани гимназии, профилирани паралелки в средни общообразователни училища или в гимназии, в професионални гимназии и професионални училища. Тези училища издават и свидетелство за завършено основно образование.

Средното образование е с четиригодишен срок на обучение след завършено основно образование. Обучението се осъществява в гимназии, профилирани гимназии, средни общообразователни училища, професионални гимназии или професионални училища, спортни училища, училища по изкуствата и в специални училища.

Важно е да знаем, че на учениците до 16-годишна възраст в населено място, в което няма съответно училище, се осигурява безплатен транспорт и/или интернатно обучение в средишно училище в най-близкото населено място на територията на общината.

В I клас постъпват деца на 7 години, навършени в съответната календарна година. Деца, навършили 6 години, могат да постъпят в I клас по преценка на родителите или настойниците им, ако физическото и умственото им развитие позволява това.

Днес ние избираме училището за нашите деца.

Учениците, завършили начално училище, продължават обучението си в V клас. В държавните и общинските училища по изкуствата и в паралелките по изкуства и спорт в държавните и в общинските основни и средни общообразователни училища учениците могат да постъпят в V клас след проверка на способностите им.

В професионални училища и професионални гимназии, както и в паралелки за професионално обучение в основни, прогимназиални, средни общообразователни и в специални училища, могат да постъпят ученици в VII или VIII клас. В държавните и общинските спортни училища могат да постъпят ученици в VI, VII или в VIII клас след проверка на способностите им.

Учениците от V до VIII клас в държавните, общинските и частните училища могат да се преместват в друго училище при условия и по ред, определени от приемащото училище, през време на цялата учебна година, но не по-късно от 30 учебни дни преди приключването на всеки учебен срок. Преместването се извършва с удостоверение за преместване, издадено от директора на училището, в което ученикът се е обучавал.

Завършването на клас от прогимназиалния етап на основното образование се удостоверява с ученическа книжка.

На учениците се издава удостоверение за завършен клас за приемане в училищата, в които се постъпва след проверка на способностите или чрез конкурсен изпит, за постъпване от VI, VII или от VIII клас в спортни училища, от VII или от VIII клас в професионални училища и професионални гимназии и в паралелки за професионално обучение в основни, прогимназиални, средни общообразователни и в специални училища, както и по тяхно желание.

На учениците, завършили VIII клас, училището издава свидетелство за основно образование.

Учениците, завършили основно образование, могат да продължат обучението си в IX клас на средни общообразователни училища, гимназии, професионални гимназии, професионални училища, училища по изкуствата, специални училища или в паралелки за придобиване на професионална квалификация в средни общообразователни и специални училища и в гимназии

Учениците, завършили VII клас, могат да продължат обучението си в VIII клас на профилирани гимназии, професионални гимназии, училища по изкуствата, спортни училища или в профилирани паралелки в средни общообразователни училища или в гимназии или в паралелки за придобиване на професионална квалификация в средни общообразователни и специални училища и в гимназии.

Ученици със специални образователни потребности, които са завършили VIII клас и не са усвоили държавните образователни изисквания за основно образование по обективни причини, могат да продължат обучението си в IX клас на училища, които организират професионално обучение по част от професия или по професия за придобиване на първа степен на професионална квалификация.

Приемането на учениците в VIII или IX клас в държавните и общинските средни общообразователни училища, гимназии, профилирани гимназии, профилирани паралелки в средни общообразователни училища, профилирани паралелки по изкуства и спорт в средни общообразователни училища се извършва след проверка на възможностите им при условия и по ред, определени с наредба на министъра на образованието и науката.

Ученици могат да се преместват в паралелка на същото или в друго училище при наличие на свободни места в приемащото училище.

При различие между училищните учебни планове учениците полагат приравнителни изпити при условия и по ред, определени от приемащото училище.

При преместване директорът на училището, в което ученикът се е обучавал, издава удостоверение за преместване и в 14-дневен срок изпраща изисканото от директора на приемащото училище копие от личния картон на ученика.

Завършването на гимназиален клас - IX, X, XI и XII се удостоверява с ученическа книжка.

На ученици, навършили 16 години, които напускат училището, се издава удостоверение за завършен клас.

Учениците, завършили XII клас, полагат държавни зрелостни изпити, които се организират съгласно държавното образователно изискване за системата за оценяване. На учениците, положили успешно държавните зрелостни изпити, се издава диплома за завършено средно образование съгласно държавните образователни изисквания за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план и за документите за системата на народната просвета.

Учениците полагат два държавни зрелостни изпита, от които единият е по български език и литература, а вторият по учебен предмет от учебния план, по избор на ученика. По свое желание всеки ученик може да положи и трети държавен зрелостен изпит по

избран от него учебен предмет от задължителната или задължителноизбираемата подготовка съгласно учебния план, по който се е обучавал.

В случаите, когато ученикът не е положил успешно държавните зрелостни изпити, му се издава удостоверение за завършено средно образование. В случаите, когато ученикът със специални образователни потребности не е усвоил държавните образователни изисквания за придобиване на средно образование по обективни причини, училището издава удостоверение за завършен XII клас, в което вписва резултатите от обучението по индивидуалните образователни програми.

Завършено професионално образование се удостоверява с диплома за завършено средно образование или удостоверение за завършено средно образование, със свидетелство за професионална квалификация и свидетелство за правоспособност. Свидетелството за основно образование се издава на ученици, които едновременно с професионалното си обучение са усвоили и общообразователния минимум за основно образование, съгласно държавното образователно изискване за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план.

Специалните училища за ученици с увреждания на слуха или зрението са за обучение на ученици от I до XII клас с увреден слух или с нарушено зрение и в тях децата прекарват цялата учебна седмица.

Специалните училища за обучение на ученици, които са умствено изостанали, са помощни училища и са от полуинтернатен или от интернатен тип. В тези училища може да се организира професионално обучение по част от професия или по професия за придобиване на първа степен на професионална квалификация.

За децата, които са нарушили законите, има специални възпитателни училища – интернати и социалнопедагогически интернати. Възпитателните училища-интернати са за обучение на ученици от I до XII клас, извършили противообществени прояви. В тези училища може да се осъществява професионално обучение.

Социалнопедагогическите интернати са за обучение на ученици от I до VIII клас, които нямат подходящи условия за живот в семейството си, лишени са от родителски грижи и надзор, извършили са /или съществуват предпоставки да извършат/ противообществени прояви. В тези училища може да се организира професионално обучение.

За лица, лишени от свобода, се организира обучение в училище в съответния затвор или поправителен дом. В този род училища се осигурява възможност за придобиване на основно или средно образование и/или за професионално обучение.

Вечерните училища се организират за обучение на лица, навършили 16-годишна възраст, които не се обучават в обикновено училище. Във вечерно училище може да изпратите детето си дори и да е под 16 години, ако има важни семейни или други социални причини, удостоверени с документ, издаден от компетентен орган и потвърждаващ, че не е подходящо детето да се обучава в обикновено училище. Във вечерните училища се организира обучение за придобиване на основно или средно образование и/или за професионална квалификация.

Как е организирано обучението в училище?

Нека да си припомним някои позабравени неща.

Училищното обучение се организира в последователни класове, а в зависимост от броя на приетите ученици класовете се разделят на паралелки, които се обозначават с началните букви на българската азбука.

Броят на учениците в паралелка се определя с наредба на министъра на образованието и науката и е различен за различните класове.

Времето за учене се организира в учебни години, учебни срокове, учебни седмици, учебни дни и учебни часове.

През учебната година учениците ползват коледна, междусрочна, пролетна или великденска и лятна ваканция. Учениците в I клас ползват и допълнителни дни за отдых през първия учебен срок.

Учебната година започва не по-рано от 15 септември и е с продължителност 12 месеца, но самите учебни занятия са с продължителност не повече от 38 и не по-малко от 31 учебни седмици и се разпределят в два учебни срока.

Продължителността на учебната седмица е 5 учебни дни – от понеделник до петък.

Продължителността на ваканциите, с изключение на лятната, както и дните за отдых на учениците от I клас и другите неучебни дни се определят от министъра на образованието и науката преди започването на учебната година.

Броят на задължителните учебни часове за една учебна седмица не може да бъде повече от:

- двадесет и два учебни часа – в I и II клас;
- двадесет и пет учебни часа – в III и IV клас;
- тридесет учебни часа – в V, VI, VII и VIII клас;
- тридесет и два учебни часа – в VIII, IX, X, XI и XII клас;
- двадесет и два учебни часа – при вечерна форма на обучение.

Организацията на учебния ден е полудневна и целодневна и включва от 4 до 7 задължителни учебни часа.

Полудневната организация може да се осъществява на две смени – предобед и следобед.

Целодневна организация на учебния ден може да се осъществява за ученици от I до VIII клас по желание на родителите и при наличие на добри условия. При тази организация задължителните учебни часове се съчетават с форми на самоподготовка, занимания по интереси и организиран отдых, а децата са през целия ден в училище и за тях се полагат постоянни грижи и контрол.

Продължителността на учебния час е:

- тридесет минути – в подготвителния клас;
- тридесет и пет минути – в I и II клас;
- четиридесет минути – в III и IV клас;
- четиридесет и пет минути – в V-XII – в дневната форма на обучение;
- четиридесет минути – във вечерна форма на обучение;

Почивките между учебните часове са с продължителност не по-малко от 10 и не повече от 30 минути.

Най-малките, първокласниците, могат да учат само сутрин.

Това, което децата учат, може да се раздели на три части – задължителна, задължителноизбираема, профилирана и свободноизбираема подготовка.

Задължителната подготовка обхваща предметите, които детето изучава в зависимост от училището и класа, в който то учи. Тези предмети са еднакви и задължителни за всички ученици в същия клас в цялата страна.

Задължителноизбираемата подготовка дава повече знания на детето в зависимост от неговите интереси и лични възможности и в зависимост от възможностите на училището. Например деца в дадено училище могат да се запишат в група по математика, където да учат и да решават по-трудни задачи отколкото техните връстници.

Свободноизбираемата подготовка осигурява обучение различно от това, което може да се получи по записаните в училищната програма учебни предмети – например

обучение по гражданско образование, по театър и т. н., и се провежда извън задължителните учебни часове.

Освен задължителното обучение училището е длъжно да организира и **извънкласни дейности през свободното от учебни часове време** и да осигури обучение и развитие на специфични интереси и потребности на учениците в областта на изкуствата, науката, техниката и спорта. Като родители вие сте в правото си да поискате подобни дейности за вашето дете, които ще му помогнат да расте по-добре, да учи полезни неща, да изпита удоволствие.

Професионалната подготовка в професионалните училища и гимназии е също обща, отраслова и специфична за всяка професия. Общата задължителна професионална подготовка е една и съща във всички професионални училища в страната по дадена специалност и включва теоретично обучение и практическо обучение.

Отрасловата задължителна професионална подготовка е единна за всички професии от съответно професионално направление при отчитане на спецификата на всяка професия и включва теоретично обучение и практическо обучение.

Специфичната задължителна професионална подготовка е за съответната професия и включва теоретично обучение и практическо обучение.

Задължителната чуждоезикова подготовка по професията осигурява усвояване на специфичните думи и термини, които се употребяват при упражняването на дадена професия.

Цялата информация за предметите, за броя на часовете, за това кога и по колко се учи даден предмет се съдържа в **учебния план**, който важи за цялата страна и въз основа на който всяко училище разработва свой план и разпределя учебните предмети и часовете от задължителноизбираемата и свободноизбираемата подготовка за целия етап на обучение съобразно интересите на учениците и възможностите на училището.

Важно е да сме осведомени и за **начините, по които са оценявани нашите деца в училище**. Те са едни и същи за учителите и учениците в цялата страна, което пък ни дава възможност да знаем, че когато детето учи добре, получава и съответните добри оценки за своите усилия – т.е. трудът му се оценява справедливо, според показаното.

Знанията и уменията на учениците при училищното обучение се оценяват чрез текущи и периодични проверки, както и чрез изпити.

Учениците се проверяват, като се изпитват, решават тестове, правят контролни работи, разработват проекти. Текущата проверка се осъществява от учителите – системно през първия и втория учебен срок, чрез избрани от тях форми за проверка и оценка.

Периодичната проверка се осъществява от учителите по график, утвърден от директора на училището.

Знанията и уменията на учениците при училищното обучение се оценяват с отличен /6/, много добър /5/, добър /4/, среден /3/ и слаб /2/.

Текущите, срочните и годишните оценки се вписват в **ученическата книжка и в дневника на класа**. Годишните оценки на учениците от 1 до 8 клас се вписват и в главната книга, а срочните и годишните оценки на учениците от 9 до 12 клас – в личния картон на ученика.

Срочните и годишните оценки на учениците, приети след завършен 7 клас в училищата, се вписват в личния картон на ученика.

Ученикът завършва класа, ако по учебните предмети от задължителната, задължителноизбираемата или профилираната подготовка **има годишна оценка най-малко среден**.

Ученици, които имат годишна оценка слаб /2/ по учебни предмети от задължителната, задължителноизбираемата или профилираната подготовка, полагат **поправителни изпити** по тях, но не повече от две редовни поправителни сесии през учебната година. Редовните поправителни сесии се провеждат след приключване на учебните занятия през месец юни или юли и от 1 до 13 септември по ред, определен със заповед на директора на училището.

Ученици, които по здравословни причини, удостоверени с медицински документ, не са се явили на поправителни изпити в посоченото време, могат да се явят на допълнителна поправителна сесия по ред, определен със заповед на директора на училището, но не по-късно от 10 октомври.

Ученици, **които имат оценка слаб (2)** по учебен предмет от задължителната, задължителноизбираемата или профилираната подготовка на редовните и/или на допълнителните поправителни сесии или не са се явили на поправителните изпити, **повтарят класа.**

Учениците от последния гимназиален клас, които имат оценка слаб (2) по учебни предмети от задължителната, задължителноизбираемата или профилираната подготовка на редовните и/или на допълнителните поправителни сесии или не са се явили на поправителни изпити, не повтарят класа, а могат да се явяват на поправителните изпити в следващи поправителни сесии.

Ученици със специални образователни потребности, които не са усвоили общообразователния минимум за клас, етап или степен на образование по обективни причини, не повтарят класа.

Учениците от I клас, които не усвояват учебното съдържание, не повтарят класа. За тях се провежда допълнително индивидуално обучение от учителите им по време на учебните занятия и през ваканциите. Обучението се организира по предложение на учителите им, с помощта на съответните специалисти – психолози, логопеди.

За ученици, застрашени от отпадане, училището, с помощта на регионалните инспекторати по образованието и съвместно с общината, училищните настоятелства и други органи и организации, създава допълнителни образователни възможности, като организира и провежда:

- индивидуални програми за по-добро обучение;
- допълнителна работа с учениците по време на учебните занятия и през ваканциите;
- извънкласни и извънучилищни дейности, съобразени с образователните потребности и с интересите на ученика;
- консултации и насочване към професионално обучение, съобразно възрастта и интересите на ученика.

Какви документи получават нашите деца за завършен клас, за степен на образование и за професионална квалификация?

В **удостоверението за завършена подготвителна група или подготвителен клас** се описва как се развива детето и се определя дали е готово да постъпи в първи клас.

В **удостоверението за завършен първи клас** се вписва обща годишна оценка с думи за резултата от обучението по всички учебни предмети.

В **удостоверението за завършен начален етап на основното образование** се вписват годишните оценки по учебните предмети за четвърти клас от задължителната и задължителноизбираемата подготовка, както и по свободноизбираемата подготовка, определени в плана на училището.

В **свидетелството за завършено основно образование** се вписват годишните оценки по учебни предмети, определени с учебния план, по който се обучават учениците.

В **удостоверението за завършен клас** се вписват годишните оценки по учебните предмети, определени с учебния план.

В **дипломата за завършено средно образование** се вписва броят на учебните часове по изучаваните учебни предмети – за дневна и вечерна форма на обучение, оценките по учебните предмети от задължителната, задължителноизбираемата или профилираната подготовка, както и по свободноизбираемата подготовка, определени с учебния план. В дипломата се вписват и оценките от държавните зрелостни изпити.

В **удостоверението за завършено средно образование** се вписват броят на учебните часове по изучаваните учебни предмети – за дневна и вечерна форма на обучение, оценките по учебните предмети от задължителната, задължителноизбираемата или профилираната подготовка, както и по свободноизбираемата подготовка, определени с учебния план на училището.

В **свидетелството за професионална квалификация** се вписва броят на учебните часове по изучаваните учебни предмети – за дневна и вечерна форма на обучение, оценките по учебните предмети от задължителната и задължителноизбираемата професионална подготовка, както и по свободноизбираемата подготовка, определени с учебния план. В свидетелството се вписват и оценките от изпитите за придобиване на професионална квалификация.

В **удостоверението за професионално обучение** се вписва броят на учебните часове по изучаваните учебни предмети – за дневна и вечерна форма на обучение, оценките по учебните предмети от задължителната професионална подготовка, както и по избираемата подготовка, определени с учебния план. В удостоверението се вписват и оценките от изпитите за придобиване на квалификация по част от професията, за актуализиране или разширяване на професионалната квалификация.

В **свидетелството за правоспособност** се вписва придобитата правоспособност, която дава право за упражняване на съответна професия.

Каква е ролята на учителя, какви са неговите права и задължение в училище?

Учителят в детската градина организира и провежда възпитанието и обучението на децата, а **учителят в училището** организира и провежда обучението по даден предмет, проверява и оценява знанията и уменията на учениците, съдейства за пълноценното им интегриране в училищната и социалната среда.

В училище работят и **възпитатели**, които организират и провеждат образователно-възпитателни дейности с учениците извън задължителните учебни часове.

В нашата страна, за да стане човек учител или възпитател, трябва да е завършил висше образование.

Учители и възпитатели не могат да бъдат лица, които:

* са осъдени на лишаване от свобода с влязла в сила присъда за умишлено престъпление;

* са лишени от право да упражняват професията си;

* страдат от заболявания и отклонения, които застрашават живота или здравето на децата и учениците;

Нека помним, че всички ние – и родителите, и децата, и цялата общественост, следва да **изразяваме почит и уважение към учителите**, а най-вече ние като родители следва да им помагаме в тяхната работа.

Учителят има право да:

* членува в професионални учителски организации;

* дава мнения и да прави предложения по дейността на детската градина или училището до административните органи в системата на народната просвета;

* избира учебници и учебни помагала, по които да учат децата.

Учителят е длъжен да:

- * изпълнява добросъвестно своите задължения, които са определени със специални документи от министерството на образованието и науката;

- * опазва живота и здравето на учениците и децата по време на обучението и на други дейности, организирани от него, от училището или от детската градина;

Учителят не може да нарушава правата на детето и ученика, да унижава личното им достойнство, да прилага форми на физическо и психическо насилие върху тях.

Учителят няма право да отстранява ученика от учебен час или от извънурочни и извънучилищни дейности.

Нека също така да помним, че учителят не може да извършва образователни услуги на ученици, които се обучават или ще полагат изпит в училището, в което преподава.

Учителят няма право да ползва мобилен телефон по време на учебните часове.

Какви са правата и отговорностите на нашите деца в детската градина и в училище?

Децата в детската градина се отглеждат, възпитават и обучават при условия, които гарантират:

- * равни възможности за физическо, духовно и социално развитие;

- * техните права, свобода и сигурност;

- * зачитане на достойнството им, уважение и любов към детето;

- * възпитание в дух на разбирателство, мир и толерантност;

- * приобщаване към националните традиции и културните ценности.

Учениците участват като партньори в училищното обучение и имат активна роля за постигане на целите на образователно-възпитателния процес.

Те имат право да:

- * избират училището, профила на обучение, предметите и дейностите, предвидени в учебния план като избираеми;

- * участват по свой избор в организирани от училището извънкласни и извънучилищни дейности;

- * получават от учителите информация по въпросите, свързани с тяхното обучение;

- * получават от учителите и от други длъжностни лица информация и консултации по професионалното им ориентиране и развитие;

- * получават от учителите консултации при организиране на самостоятелната си подготовка;

- * получават индивидуална помощ от учителите, съобразно специфичните си педагогически потребности;

- * бъдат насочвани, стимулирани и подпомагани за развитие на техните дарби, умствени и физически способности;

- * бъдат защитени от училището, регионалния инспекторат по образованието и от Министерството на образованието и науката при накръняване на личното им достойнство и нарушаване на човешките им права;

- * дават мнения и предложения пред директора на училището по отношение на организацията и провеждането на цялостната дейност на училището;

- * ползват безплатно училищната материално-техническа база в учебно време, както и в извънучебно време за развитие на интересите и способностите си по ред, определен от директора на училището;

- * бъдат поощрявани с морални награди за високи постижения в учебната, извънкласната и извънучилищната дейност;

- * получават стипендия;

* участват в работата на педагогическия съвет, при обсъждане на резултатите от обучението, при награждаване и наказване на ученици.

Ученикът няма право да:

- * отсъства от учебни занятия без уважителни причини;
- * участва в хазартни игри, да пуши, да употребява наркотични средства и алкохол;
- * участва в политически партии и организации до навършване на 18-годишна възраст;
- * накърнява с поведението си авторитета и достойнството на учителя;
- * създава пречки на учителя при и по повод изпълнение на служебните му задължения.
- * унижава личното достойнство на съучениците си, да прилага физическо и психическо насилие върху тях;
- * носи хладни и огнестрелни оръжия и да застрашава живота и здравето на другите ученици;
- * ползва мобилен телефон по време на учебните часове.

Ученикът е длъжен да:

- * изпълнява задълженията си – да се учи, да спазва училищните правила и ред;
- * носи личната си карта в училище и извън него.

Не винаги обръщаме необходимото внимание и упражняваме достатъчен контрол върху **редовното посещаване на учебните занятия**, а те имат голямо значение за добрия успех на ученика и за това той да няма сериозни проблеми в училище.

Нека знаем, че:

Отсъствията на ученика от учебни занятия по уважителни причини се удостоверяват с медицинска бележка, документ от спортния клуб, в който той членува, или с уведомително писмо от родителя или настойника.

Отсъствие на ученик от учебен час без уважителни причини е неизвинено отсъствие.

Закъснения до 15 минути за три учебни часа без уважителни причини се считат за един учебен час неизвинено отсъствие.

За ученик, обучаван в дневна или вечерна форма, чиито отсъствия не позволяват оформяне на срочна или годишна оценка по един или няколко учебни предмета, директорът на училището по предложение на педагогическия съвет определя със заповед условията и реда за оценяване на знанията и уменията за завършване на учебния срок и/или учебната година.

За допуснатите отсъствия класният ръководител е длъжен своевременно писмено да ни уведоми.

За неизпълнение на задълженията си учениците получават и **следните наказания:**

- * забележка;
- * предупреждение за преместване в друго училище;
- * преместване в друго училище до края на учебната година;
- * преместване от дневна форма в самостоятелна форма на обучение – за ученици, навършили 16-годишна възраст.

Наказанията се налагат със заповед на директора по предложение на класния ръководител и със заповед на директора по предложение на педагогическия съвет.

Преди налагане на наказанието «преместване» класният ръководител е длъжен да уведоми родителя или настойника на ученика и дирекция «Социално подпомагане» по местоживеенето му за извършеното нарушение.

Преди налагане на наказание ученикът има право да бъде информиран и консултиран от представител на дирекция «Социално подпомагане» по местоживеене с цел защита на неговите права и интереси.

Директорът е длъжен преди налагане на наказанието да изслуша ученика и да провери фактите и обстоятелствата, свързани с нарушението.

Преместването в друго училище или преместването от дневна в самостоятелна форма на обучение се налага като крайна мярка при тежки нарушения. Педагогическият съвет обсъжда доклада на класния ръководител за извършеното нарушение и изслушва ученика или определен от него учител или друг ученик. На заседанието на педагогическия съвет може да присъства и родителят или настойникът на ученика.

Като родители ние сме длъжни:

- Редовно да проявяваме интерес към развитието на нашите деца и техните постижения и дисциплина в училище;
- Да се информираме и от децата, и от учителите за това, което става в училище;
- Да помагаме на децата си.

За нас е важно и да знаем как се управлява сложната образователна система, как се издават заповедите, кой за какво носи отговорност в училище и в образованието като система, към кого можем да се обърнем в трудна ситуация.

Отговорно за управлението на образованието е Министерството на образованието и науката, което разработва и провежда държавната политика в тази сфера. То се ръководи от министър на образованието и осъществява контрол върху дейността на всички видове детски градини и училища.

По места в областните центрове образованието се ръководи от **регионалните инспекторати по образованието**, които управляват и контролират учебните заведения на територията на областта. Те контролират прилагането и спазването на законите в държавните, общинските и частните детски градини и към тях в много случаи ние можем да се обръщаме за помощ и за съвет.

В училище естествено най-важен е **директорът**, който:

- * организира, контролира и отговаря за цялостната дейност в училището;
- * следи как се спазват и прилагат законите;
- * осигурява безопасни условия за възпитание, обучение и труд;
- * отговаря за финансовите въпроси на училището;
- * назначава и освобождава от работа учителите и възпитателите;
- * награждава и наказва ученици, учители и служители;
- * организира приемането на деца и ученици и обучението и възпитанието съгласно законите;
- * подписва и подпечатва документите за преместване на учениците, за завършен клас, за степен на образование, за придобита професионална квалификация.

В училище най-голяма е ролята на **педагогическия съвет**. Педагогическият съвет включва в състава си помощник-директорите, учителите, възпитателите и другите специалисти с педагогически функции. В състава му с право на съвещателен глас могат да участват председателят на училищното настоятелство и медицинското лице, което обслужва детската градина, училището или съответното обслужващо звено.

Педагогическият съвет на училището разглежда и решава въпроси като:

- * план за развитие на училището;
- * приема правилник за дейността на училището и училищния учебен план;
- * обсъжда и взема решения по резултатите от обучението;
- * определя начина за приемане на ученици в училището;
- * прави предложения до директора за награждаване на ученици и за налагане на наказания "преместване в друго училище до края на учебната година" и "преместване от дневна форма в самостоятелна форма на обучение – за ученици, навършили 16-годишна възраст";

* утвърждава униформено облекло, училищни символи и ритуали – по предложение на училищното настоятелство.

Решенията на педагогическия съвет могат да се отменят от самия съвет с квалифицирано мнозинство / 2/3 от гласовете на присъстващите/ или от началника на регионалния инспекторат по образованието.

Много важна за развитието на училището е ролята на **училищните настоятелства**. През последните години се възстановява традицията чрез тях родители и общественици да участват в управлението на училището както с финансови средства, така и със собствен труд, с експертни мнения в този процес. Корените на днешните училищни настоятелства можем да открием още през Възраждането. Те са били доброволни сдружения на местните първенци за насърчаване и подпомагане на просветата, образованието и културата. Жителите на населеното място излъчвали комитет от имотни и будни хора, наричан настоятелство. Това бил орган, който събирал пари, управлявал изразходването им и контролирал работата на наетите учители, т.е. поемал грижата по организацията и поддържането на училището. Членовете на настоятелството имали редица права: да влизат в часовете на проверка, да участват в назначаването на учителите, като определят заплатата им, да проверяват в края на учебната година наученото. Те изпращали най-будните възпитаници в по-горно училище в друг град или друга държава.

Днес училищните настоятелства:

* обсъждат и правят предложения пред съответните органи за развитието или за решаването на текущи проблеми на училището, детската градина или обслужващото звено;

* съдействат за осигуряване на допълнителни финансови и материални средства за училището, детската градина или обслужващото звено и контролират целесъобразното им разходване;

* подпомагат изграждането и поддържането на материално-техническата база на училището, детската градина или обслужващото звено;

* участват при избора на учебници от педагогическия съвет, по които ще се обучават учениците от училището, и при възможност осигуряват закупуването им;

* съдействат при организиране на ученическото хранене, при осигуряване на транспорт и при решаването на други социално-битови проблеми на децата, учениците, учителите от училището, детската градина или обслужващото звено;

* подпомагат създаването и реализирането на възпитателно-образователни програми по проблемите на децата и учениците;

* подпомагат училищните и общинските органи за осъществяването на задължителното училищно обучение;

* съдействат за реализирането на извънкласните и извънучилищните форми, организирания отход, туризъм и спорт с децата и учениците;

* съдействат за включване на родителите при организирането на свободното време на децата и учениците;

* предлагат мерки за подобряване на дейността на детската градина, училището или обслужващото звено;

* организират обществеността за подпомагане на детската градина, училището или обслужващото звено;

* сигнализират компетентните органи при извършени нарушения в системата на народната просвета;

* организират и подпомагат обучението на родителите по въпросите на възпитанието и развитието на техните деца;

* подпомагат дейността на училището в противодействието му срещу наркоманията и други вредни влияния върху децата и учениците;

* подпомагат социално слабите деца и ученици;

* съдействат на комисиите за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните.

Както виждате, **всичко, което е проблем на училището, е проблем и на училищното настоятелство.** За да работи добре, то трябва да включва голямата част от родителите.

По закон **училищните настоятелства са независими доброволни сдружения** за подпомагане на учебно-възпитателния процес, стопанското и материалното осигуряване на училищата.

Съставът на училищните настоятелства включва родители, учители, общественици, научни и културни дейци, бизнесмени, съпричастни към просветното дело, готови да съдействат за напредъка на училището.

Училищните настоятелства се учредяват към училищата, детските градини и обслужващите звена. В селища с малко на брой училища, детски градини и обслужващи звена могат да се учредяват градски или селски училищни настоятелства.

Как можем да създадем училищно настоятелство?

Училищните настоятелства могат да възникват като юридически лица след регистриране по реда на Закона за лицата и семейството. Учредително събрание на родители, учители, общественици, свикано от инициативен комитет, избира с обикновено мнозинство училищното настоятелство.

За член на училищното настоятелство може да бъде избран директорът или друг представител на учебното заведение.

Учредителното събрание определя броя на училищните настоятели.

Училищното настоятелство се избира за срок от 2 години.

Училищното настоятелство провежда редовни заседания най-малко четири пъти годишно. Извънредни заседания се свикват по решение на председателя или по искане на не по-малко от 1/3 от членовете на настоятелството.

Заседанията са редовни, когато присъстват повече от половината от членовете на училищното настоятелство. Решения се взимат с обикновено мнозинство от присъстващите членове.

Училищното настоятелство:

* приема свой устав;

* избира от състава си председател, членове на ръководството и касиер;

* взема решения по всички въпроси, отнасящи се до предмета на дейност на настоятелството;

* отчита дейността си един път годишно пред събранието, което го е избрало;

* взема решения за набирането и изразходването на финансовите средства на настоятелството.

Училищният настоятел има следните права и задължения:

* да участва в работата на училищното настоятелство;

* свободно да изразява мнението си по всички въпроси от компетенциите на настоятелството и дейността на училището;

* да оказва активно съдействие и да дава своя принос за реализиране на целите на училищното настоятелство в съответствие със своите възможности.

Имуществото на училищното настоятелство се състои от пари, вещи, имоти, ценни книжа, а приходите се формират от доброволни вноски на настоятелите, наеми, имоти, лихви, дарения от юридически и физически лица и др.

Средствата на училищното настоятелство се изразходват за реализиране на неговите цели и задачи.

Правата на нашите деца

Какво е определението за дете? В повечето случаи отговорът е, че детето е бебе, малолетен индивид или юноша/девойка. В много общества се смята, че детето принадлежи или дори е собственост на семейството. Докато е бебе, семейството обикновено чувства, че е задължено да го храни и да се грижи за него, да го наставлява до определена степен и да го възпитава. По-късно от детето се очаква да поеме определени задължения, включително да ходи на училище или да помага на възрастните възрастни. В някои общества към юношите и девойките се отнасят като към възрастни и от тях се очаква да работят или дори да служат в армията. И все пак те не се самоиздържат, докато не станат пълноценни членове на обществото при достигането на пълнолетие.

Детството е най-чувствителната част от живота на всяко човешко същество. Именно в този период от живота всеки израства, получава образование и се приспособява към самия живот. Личността на индивида се формира по време на детството. Децата представляват около 50% от населението на земята и са най-уязвимата му част. Те на практика са изцяло зависими от възрастните и много често могат да бъдат принуждавани да изпълняват желанията на възрастните и да правят неща, които ще навредят на тяхното развитие.

Ето защо в съвременния свят държавите са се споразумели за специален общовалиден закон за детето, в който да са посочени и защитени неговите права.

Тези права са признати за децата от цял свят в международен закон, който се нарича **Конвенция /Споразумение/ за правата на детето**. Тя е приета от Организацията на обединените нации през 1989 г. и до днес е подписана от близо двеста държави, т.е. от почти всички държави в света.

Конвенцията признава, че **всяко човешко същество на възраст под 18 години може да бъде наречено дете**. Това означава, че всеки такъв индивид има право да се ползва от правата, изброени в Конвенцията.

Детето става **пълноправен възрастен при пълнолетие**. В различните страни тази възраст е различна /у нас тя е осемнадесет години/. До навършването ѝ детето получава последователно определени права, като те също са различни за различните държави. Например възрастта за встъпване в брак в Австрия е 16 години за жените и 19 за мъжете; в Малта е 16 и за двата пола; в Румъния е 18 за мъжете и 16 за жените, у нас е 18 години и за двата пола.

Трябва да знаем, че **повечето от правата на детето, гарантирани чрез Конвенцията, са ненарушими**.

Също така всички права на детето са **еднакво значими**. Правото на отпочиване и почивка, на игри и дейности за отмора е не по-малко важно от правото на живот, оцеляване и развитие, защото отпочиването и почивката, отмората и културните дейности са също така необходими за оцеляването и развитието на детето.

Всички права на децата са взаимосвързани. Правото на свобода на изразяването /детето свободно да може да говори това, което мисли и го вълнува/, не може да бъде пълноценно, ако правото на детето да получи образование е нарушено. Правото на здраве и здравно обслужване е тясно свързано с правото на социална сигурност,

включително на обществена застраховка. Следователно правата на детето, които са записани в този закон, трябва да се разглеждат като едно цяло, като група от права, които в целостта си дават възможност за пълноценно развитие на детето.

В закона са записани не само основните права на детето /като правото да има семейство, правото на образование, на закрила, на здравеопазване/, но и са посочени и конкретни права при различни условия /деца, разделени от родителите си; пренебрегнати деца или такива, с които е злоупотребено; осиновени деца; деца бежанци; деца инвалиди; експлоатирани деца; деца във въоръжени конфликти; деца в конфликт със закона, и т.н./.

В този закон децата се **признават за пълноценни членове на човешкото семейство**. Чрез осигуряване на естествена среда за израстване и благосъстояние на детето **семейството се приема като основна група**, на която трябва да се предоставя цялата необходима защита и помощ.

Конвенцията не споменава за задълженията на детето. Това не означава, че такива задължения не съществуват, а че съставителите на Конвенцията смятат, че задълженията обикновено са известни и децата трябва да ги изпълняват – нещо, което не може да се каже по отношение на правата им, които много често се нарушават. За разлика от възрастните, децата имат малко възможности да защитават правата си и следователно те имат нужда от специална закрила от страна на закона.

Всяко дете има **право на живот, което ще рече не само да живее, но и да се развива подходящо като член на обществото**. Животът не означава само физическо съществуване. Детето има право на подходящо развитие като член на обществото и според Конвенцията задължение на всяка държава е да осигури в максимално възможна степен оцеляването и развитието на детето.

Всяко дете **има право на име** и затова трябва да бъде регистрирано незабавно след раждането си. Съществуват няколко системи за регистриране: медицинска, която се извършва непосредствено след раждането от служителите на болницата или родилния дом, като те записват презимето му; църковна, чрез покръстване и регистрация на името в църковните списъци; и гражданска регистрация на името и презимето от упълномощени местни власти от общината.

Детето **има право да познава родителите си**. Това е проблем, който възниква предимно, когато детето е изоставено от родителите си, когато е родено от извънбрачна връзка, или когато родителите се разведат. Държавата е задължена да защитава това, което отличава дадено дете – самоличността му, а именно неговата националност, име и семейни отношения.

Детето **има право да поддържа семейни отношения с двамата родители** в случай, че е разделено от единия от двамата.

Детето **има право на свобода на изразяване на мнение, както и право на достъп до подходяща информация**.

Детето **има право на свобода на мисълта, съвестта и религията**. Съгласно Конвенцията наше задължение като родители и настойници е да помагаме и да направляваме детето при упражняването на това негово право по начин, съответстващ на развитието на способностите му.

Както възрастните, така и децата **имат право на сдружения и мирни събирания, а също и право на защита от намеса в личния им живот**.

Когато детето е в състояние да формира собствени възгледи, трябва да се гарантира **правото тези възгледи да бъдат изразени**. Детето има право да изразява възгледите си свободно по всички въпроси, отнасящи се до него, като на тях следва да се придава значение, съответстващо на възрастта и зрелостта на детето. На практика приложението на това право често е засегнато от проявявана субективност. При определени условия детето е способно да изразява възгледи, но се въздържа от страх, да не бъде зле разбрано или наказано.

Вече говорихме защо образованието е толкова важно в живота на всеки човек и специално на детето – само чрез образованието то може да развие личността си, своите таланти и духовните и физическите си способности. Съгласно Конвенцията всяко дете **има право на образование**. Образованието трябва да подготви детето за отговорен живот в едно свободно общество; то трябва да се осъществява в дух на разбирателство, мир, толерантност, равенство на половете, приятелство между всички хора и зачитане на природната среда.

Конвенцията гласи, че **основното образование трябва да бъде задължително и безплатно за всички**. Обучението в училище трябва да се осъществява по начин, съвместим с детското човешко достойнство, като се изключат физическите наказания.

Този въпрос е изключително важен – по света има стотици милиони деца, които не ходят на училище, а само в България близо 100 000 деца до 16 годишна възраст не посещават училище и те са предимно от ромски произход. Това ще рече, че тези деца никога няма да могат да станат пълноценни членове на обществото, да намерят прилична работа с добро заплащане, да изградят спокойно и без материални ограничения семейство и да възпитават и да учат децата си.

Конвенцията също така постановява чрез средствата за масово осведомяване да се разпространява подходяща информация от полза за детето, както и да се издават и разпространяват детски книги. От друга страна, според закона, **детето трябва да е защитено от информация, която вреди на неговото развитие – съдържаща сцени на насилие, секс**.

За свободното си развитие детето също така **има право на отдих, игра и участие в културни и художествени дейности**. Съгласно този закон ние имаме право да изискваме от местните власти да осигуряват условия за развитие на способностите на нашите деца в младежките домове и центрове за работа с деца, като участват в различни състави, групи.

Важно е да знаем, че детето **има право да изразява свободно мнението си по всички въпроси, които го засягат**. За да поясним за какво става дума, трябва да имаме предвид и неговата възраст. На практика това означава, че на детето трябва да се даде възможност да бъде изслушвано при всякакви съдебни и административни процедури, отнасящи се до него. Очевидно е, че това право трябва да му се осигури в училище, но също така не трябва да забравяме за него и в семейството, когато се решават въпроси, които засягат и децата ни.

В Конвенцията са отбелязани и много конкретни **социални и икономически права**. Още в самото начало трябва да споменем, че да се приложат тези правила на практика означава държавите да бъдат достатъчно богати. Икономическата ситуация в много държави ограничава подпомагането на социалните и икономическите права на детето. Затова в Конвенцията е записано, че **държавите ще предприемат мерки за осигуряване тези права на детето в максималната степен, възможна с оглед на техните ресурси**.

Социалните и икономическите права на децата зависят от благополучието на техните семейства и затова Конвенцията посочва, че **родителите носят основната отговорност за отглеждането и развитието на детето.**

Важно е да знаем, че същевременно Конвенцията посочва, че **държавите са задължени да предоставят необходимата помощ на родителите при изпълнението на тяхното задължение по отглеждането на децата и да гарантират развитието на институциите, бюрата и службите за грижи за децата.**

Детето има правото да се ползва от най-високия достижим стандарт на здравословно състояние и от здравните услуги за лечение на заболяванията и за възстановяване на неговото здраве. **На нито едно дете не може да бъде отказан достъп до ефективно здравно обслужване.** В съответствие с този член, държавите трябва да предприемат мерки за намаляване на смъртността при кърмачетата и децата, да се борят срещу болестите и недохранването и да осигурят на майките подходящи грижи преди и след раждане.

Всяко дете **има право на жизнен стандарт**, съответстващ на нуждите на неговото развитие. Детето **има право да бъде защитено от икономическата експлоатация** – децата не трябва да извършват каквато и да е работа, която крие опасност или може да попречи на образованието, да навреди на здравето или на развитието им.

Тези права важат за всички деца без оглед на възраст, пол, етническа или религиозна принадлежност, дали са родени в семейство или са извънбрачни, дали са здрави или имат някакви увреждания.

Съгласно Конвенцията детето **трябва да бъде защитено от държавата срещу всякакви форми на дискриминация** или наказание на основание на статут, дейности, изразени мнения и убеждения от страна на родители, настойници или членове на семейството

Детето **има право да бъде защитавано чрез закона от всички форми на физическо и умствено насилие, посегателство или злоупотреба, липса на грижи или от пренебрежително отношение, малтретиране или експлоатация, включително и от сексуални престъпления.** Защитата трябва да обхваща взаимоотношенията на детето с родителите, настойниците или други лица, които се грижат за него, например училищните преподаватели.

Децата с **физически или умствени недостатъци заслужават специална защита**, за да им се даде възможност да водят пълноценен и достоен живот в съответни условия, включително и активно да участват в живота на общността. Държавите трябва да предоставят специална защита на децата с недостатъци и на хората, които се грижат за тях. Помощта трябва да е насочена към най-пълно социално приобщаване и индивидуално развитие на детето.

Децата от **етнически, религиозни и езикови малцинства имат право да се ползват от собствената си култура, или да използват собствения си език.** Това право може също така да бъде упражнявано в общността с други членове на същата група от населението.

Що се отнася до отвличането, продажбата или търговията с деца с каквато и да било цел в каквато и да било форма, държавите се задължават да предотвратяват този

вид криминално поведение чрез предприемане на всички необходими мерки на национално, двустранно и многостранно равнище.

Проблемът с детската престъпност е много остър. Твърде често възрастните похвалят децата и ги въвлечат в престъпни дейности. Понякога лошите условия на живот на семействата окуражават детското престъпно поведение, поради което **малолетните престъпници трябва да се третират на първо място като жертви в криминалните дела.** От друга страна, държавите се изправят пред необходимостта да се борят срещу престъпленията, извършени от деца. Съгласно Конвенцията **лишаването от свобода на детето трябва да бъде крайна мярка.** Нито едно дете не може произволно или незаконно да бъде лишавано от свобода. Арестът, задържането или вкарването в затвор на дете трябва да бъде за възможно най-кратко време. Всяко дете, лишено от свобода, трябва да има право да поддържа контакти със семейството си, освен при изключителни обстоятелства. Основната цел трябва да бъде подпомагането на процеса по приобщаването на детето в обществото.

Държавите страни по конвенцията, предприемат всички необходими мерки за подпомагане на физическото и психическото възстановяване и на социалната реинтеграция на дете, жертва на всякаква форма на липса на грижи, експлоатация или злоупотреба, изтезания или каквато и да е друга форма на жестоко, нечовешко или унижително отношение, наказание или в случаи на въоръжен конфликт. Това възстановяване или реинтеграция се извършва в среда, благоприятстваща укрепването на здравето, самоуважението и достойнството на детето.

За да се изпълнява този закон, е важно да знаем кой е отговорен. Подписалите Конвенцията държави са длъжни да предприемат всички необходими законодателни, административни и други мерки за осъществяване на правата, признати в нея. Това означава, че тази отговорност носят държавните глави и правителствата, националните парламенти, местните власти, различни министерства и администрации /министерство на здравеопазването, на социалната политика, на вътрешните работи, на отбраната, на образованието, на културата и много други правителствени структури/.

Най-важна, разбира се, си остава нашата отговорност като родители или настойници, тъй като ние всекидневно общуваме, напътстваме децата, следим за тяхното развитие.

Самите деца трябва да се чувстват отговорни за съблюдаването и подпомагането на правата им. В училище такива форми за активно детско участие в защитата на правата са ученическите комитети, детските парламенти и т.н.

Как се развиват нашите деца в училище

Детето е свидетел, свидетел с развиваща се моралност - то търси улики как трябва да се държи и ги намира в начина, по който ние, родителите и учителите, живеем живота си, правим избори, отнасяме се към хората, показваме в нашите действия мотивите, желанията, ценностите си, като казваме на тези малки наблюдатели много повече отколкото си мислим.

Робърт Коулз

Началното училище – край на детството?

Детето става ученик на седемгодишна възраст. Постъпването в училище, новият начин на живот са основните събития, които влияят върху неговото израстване.

Това е един от ключовите периоди в живота на човек, период на преход пораждащ нови очаквания и възможности за развитие.

Често в този период децата са оставени без достатъчно грижи и подкрепа за осъществяване на трудното и сложно приспособяване към променения свят и нещо повече – успехът на приспособяването зависи от общата обстановка в училище и у дома, а често взаимодействие между тези два ключови за детето фактори няма.

Според Ериксон централно събитие в този период е психосоциалният конфликт между трудолюбие и чувство за непълноценност като значима част от детската енергия се изразходва за придобиване на нови знания и навици. В случаите, когато децата постигат успехи, те включват трудолюбието като съставна част от представата, която изграждат вече за себе си / Аз-образ/. Те разбират, че усърдната работа ги води към резултати и продължават и задълбочават опитите си да усвояват окръжаващата среда.

Това е периодът на изграждане на самооценка и на мотивация за постижение, а те се основават на увереността на децата в способността им добре да се учат през тези първи години на училищен живот.

Според американски изследвания 20% от учениците недооценяват своите реални способности и това е съществен факт, особено в светлината на демографските характеристики на учениците от началното училище в съвременна България – с нарастващ процент на деца, произхождащи от семейства с един родител, от етническа среда, където владеенето на българския език не е основна ценност.

През този период развитието на Аз-концепцията формира все по устойчиви представи на детето за себе си – тя става своеобразен филтър, чрез който децата оценяват своето социално поведение и поведението на околните.

Изграждането на Аз-образ е една от централните цели на образованието в този период и е тясно свързано с развитието у детето на самоуважение, за да може то да започне да се възприема като човек с положителни качества, способен да постигне успех в това което е важно за него.

В тази възраст самоуважението в значителна степен е свързано с увереността в своите академични способности, т.е. има пряко отношение към училищната успеваемост. **Неуспяващите в училище деца се чувстват непълноценни** в сравнение със своите връстници и за това за възпитателите е от ключово значение да им дадат възможност за успех в дадена област / музика, спорт, творчество/, възможности, които най-често семейната среда или им отказва или не е в състояние да удовлетвори.

През годините в началната степен на обучение детето излиза от семейната среда и търси опори в широкия училищен свят като най-вече инстинктивно търси да намери равновесие между независимостта и послушанието.

Ето защо е важно обучението в училище да създаде възможност чрез опознаването и разбирането на училищната среда да бъдат изградени и умения за сътрудничество, нагласи за обществен ред; да бъде дадена първа възможност за елементарно разбиране на социалните структури; за собствените права и задължения, за утвърждаването на собствената личност и самостоятелност сред другите.

Външните атрибути на новата училищна роля на детето, които будят такъв интерес у него, трябва да бъдат показани или свързани със структурата на училищната реалност. В този период **се утвърждава и интересът към самото учене**, наблюдава се преходът от игра към учене.

Доколкото процесът на учене в образованието при тази училищна степен е основан на игрови методи, на включването на детето в близки нему ситуации, в изследването и споделянето на собствените си преживявания, основно внимание трябва да се отделя

именно на съзнателното анализиране, на обсъждането на игровите дейности и на преживяното. У детето по този начин се поставя началото на изграждане на чувствителност и усетливост към проявяващото се собствено поведение.

То има възможност да излезе извън досега всеобемните граници на собствения "Аз" и да се запознае и да съпостави друг, но сходен социален опит - този на неговите връстници.

Разграничаването, отделянето на собствения "Аз" по този начин се свързва и с един процес на изграждане на критични съждения или на способности за критични съждения за това, което става около детето. Без тези способности за критичен и морален анализ цялото по-нататъшно възпитание ще бъде изградено на крехка основа.

Познавателните интереси на децата на тази възраст се характеризират с:

- ✓ Подражателност и заразителност и са все още случайно възникващи;
- ✓ Непостоянство - краткотрайност и лесно или безпричинно изменение на интересите;
- ✓ Повърхностност - интересни са само външните факти, особено ярките, необичайните неща;
- ✓ Близост до собствения жизнен опит;
- ✓ Непоследователност и несистемност;
- ✓ Насоченост към най-близкия резултат;
- ✓ Голяма широта - учениците се интересуват от съвсем различни области на знанията, децата задават много въпроси, често необичайни и без връзка помежду им.

Вниманието се отличава също с неопределеност и неустойчивост, децата бързо се разсейват.

Възприятието е избирателно и ограничено във времето и пространството - за децата често пъти е непосилно да подредят този толкова различен и стоварил им се нередко изневиделица (като се има предвид все по-малкият брой деца, преминали през детската градина) свят.

Паметта също е с ограничен обем и има избирателен характер, т.е. детето запомня по-лесно и добре онова, което му е интересно. Разграничаваме пет вида управление на паметта – повторение, организация, семантическа обработка, създаване на умствени образи, търсене на информация в паметта, създаване на сценарии с типични събития / например – училищно утро/

Емоциите и чувствата са динамични, трудно контролируеми, със силна външна изразеност, спонтанни.

Мисленето е нагледно-образно, конкретно; въображението - богато.

- v децата могат да разсъждават, правилно да използват нужните понятия, да установяват не само близки, но и по-широки връзки и отношения между предмети и събития;
- ✓ не само учениците от 3-4 клас, но дори и тези от 1-ви клас могат да обобщават, да отделят главното, да правят изводи;
- ✓ знанията са подвижни и гъвкави. Децата се опитват да ги овладяват не само говоримо, но и да ги прилагат на практика;
- ✓ започват да се развиват нови качества - съсредоточеност, организираност, умения за самостоятелно планиране на работата, изпълнителност и способност за поемане на отговорност.

Умствената дейност се развива в няколко посоки:

- Припомняне – възстановяване в паметта на факти, представи и понятия;
- Възпроизвеждане – следване на образец или алгоритъм;
- Обосноваване – подвеждане на частен случай под общ принцип или понятие;
- Реорганизация – преобразуване на изходните условия на задачата в нова проблемна ситуация, позволяваща да се намери оригинално решение;

- Съотнасяне – свързване на новопридобитите знания с тези усвоени по-рано или с реален опит;

- Рефлексия – изследване на самата мисъл и причините за нейното появяване

Така метапознанието за тази възраст включва в себе си текущ контрол над собственото мислене, памет, знания, цели и действия.

От гледна точка на социализацията за нас най-важни са процесите на усвояване и развитие на социално знание, които стават все по-важен определител на поведението на децата.

При предучилищната възраст определящ е егоцентризмът и **ключова цел на образованието в началното училище е преодоляването на егоцентричната гледна точка.**

В тази възраст децата могат вече да отчитат нюансите в дружбата и авторитета, да взимат предвид половите роли и множество социални норми, правила, предписания

Следва да отбележим особености на някои измерения на социалното познание:

- нараства способността за правене на социални изводи – догадки и предположение за това, което чувства и мисли или възнамерява да направи другият човек. На 6 години децата могат да отличават мислите на другия човек от собствените си; към 8 годишна възраст те могат да си представят, че другият човек може да си представи техните собствени мисли, а към 10-та година са способни да си представят съдържанието и хода на мислите на другия човек. Преодоляването на егоцентризма чрез гражданско образование става чрез съзнателното представяне на други гледни точки, чрез първите опити за включване на децата в работа с другите и за другите, чрез обсъждането и преживяването на положителната зависимост от другите;

- на тази възраст се изграждат и представи за социалните отношения – децата трупат знания за дружба и произтичащите задължения, /честност, вярност/, законност, справедливост, както и за определените⁴ задължения, следващи от тези взаимоотношения;

- в този период те усвояват и социални предписания – правила и условности, насочващи социалните взаимодействия. Отначало те ги заучават механически или посредством подражание, а след това по-гъвкаво реагират на социалните условности.

Може да оприличим децата на активни изследователи на всичко ново и затова е необходимо така да се изгражда учебният процес, че да има характер на пътешествие по неизвестна страна, където на всяка крачка ги очакват удивителни открития. Учението само трябва да носи награда за труда под формата на получавани нови знания, а не оценки.

От изключителна важност през този период е създаването на поддържащи структури, които да помагат на децата да усвояват социалния опит, да навлизат постепенно и сравнително безболезнено в новия социален свят.

Докато досега запознаването със света става в социални ситуации, при които децата са съпроводжани обикновено от родителите, сега тази роля започва да играе до голяма степен училището.

С други думи - то е отговорно за създаването на обогатена със социални взаимодействия среда, за изграждане на социална грамотност.

В идеалния случай може да разграничим няколко компонента и необходими дейности, с които **семеството може да допринесе за изграждащата се социална грамотност на детето:**

- у дома: **включване на децата в семейни дейности**, тяхното споделяне, обсъждане, планиране и анализ; провеждане на разговори за разпределението на труда и отговорностите в семейството, за неговата история и личните истории на отделните му членове, разкази на бащата и на майката за професионалния им път, за социалните им задължения. В семейството детето следва да има постоянната възможност да споделя преживяното в училище и с другарите, да получава социализираща обратна връзка / с нейните елементи – изслушване, ненаатрапваща се оценка, подпомагане към разбиране на случките и взаимодействията /, да води разговори с родителите си по всички интересувачи го въпроси и възникващи предизвикателства;

- **взаимодействия с връстниците**: детето следва да има възможността да кани приятели у дома, да има постоянно осигурени взаимодействия със своите връстници - приятели, съученици, роднински или приятелски деца;

- **обсъждане на училищния живот**: обсъждане на родителски срещи, училищни случки, успехи и неуспехи, както и оказване на помощ в подготовката за училище;

- **въвеждане в света на общността**: запознаване и разкази за съседите, за историята на рода, за историята на населеното място, обсъждане на местни важни събития, опознаване на селището, запознаване с най-важните обществени места, запознаване с опасностите, които селището крие, запознаване с публичните личности, посещение на местния музей, природни забележителности;

- **създаване на значими жизненни ситуации**, с които детето да се справя: влизане във взаимодействия със съседни, участие в елементарни социални дейности.

Като се отчита многообразието от задачи е важно да се взема предвид и положението със съвременното българско семейство и неговите възможности за успешна социализация на децата.

Промените, а не стабилността в семейството стават правило, все по-голям е броят на децата от семейство с един родител, от ромски произход.

На практика, колкото и нашата образователна система да е изградена около модела на традиционното българско семейство, днес емпиричните данни показват, че децата идват от два основни вида семейства – българското и ромското / в някои области най-много са децата от турски семейства/.

Ние изграждаме съвременната училищна система без да имаме сериозни изследвания върху характера и социализиращите възможности на ромското и турското семейства и без внимателен анализ на ролята на променящото се в новите условия българско семейство. Става дума за начините за оказване подкрепа на децата в трудните години на прехода, за предлагане на трайни и устойчиви модели на поведение, за предаване ценностите на изграждащото се демократично общество, за измеренията на традиционната родителска политика при различните видове семейство.

Ние знаем, че най-важната възпитателна цел за родителите през този период е да способстват за **нарастването на саморегулируемото поведение** чрез напомняне за възможните последствия от дадена постъпка . Знаем, че най-добра адаптация на децата се получава, когато родителите поощряват това което се нарича съвместно регулиране и че деца, които правят нещата само когато родителите са при тях, са възпитавани с принуда, а не с убеждение.

Три са ключовите **променливи в родителско поведение при деца с успешна социализация**:

- Родителите на успяващите деца **имат реалистична текуща представа за техните постижения, както и вярват, че в бъдеще децата им ще успеят в своята кариера**;

- Отношенията между родители и деца се отличават с **топлота и любов**. Децата знаят границата на позволеното;

- И най-важната променлива – **родители и деца постоянно общуват**

Оценките на възрастните и особено на учителя са от изключително значение за децата от I и II-ри клас, но вече в III-ти клас децата стават по-самостоятелни. Те започват да отдават по-голямо значение на взаимоотношенията си с учениците, засилва се интересът им към мнението на приятелите, както и търсенето на признание на собственото достойнство в техните очи.

В началната училищна възраст чрез общуването се изграждат качества, които могат да се формират само в група - съдействие, съревнование, разбиране, съчувствие.

Ето защо е ключова роля на развитието на приятелство и дружба, на трайни отношения с връстниците.

В тази възраст се **формират първите устойчиви дружби**, като разбира се, през периода на началната училищна степен представата на децата за характера на дружбата се променя изключително.

Разграничаваме **четири стадия в детското разбиране за дружбата:**

- до около седемгодишна възраст тя се основава на съображения от физически или географски порядък и не се отчитат взаимните интереси на децата;

- от 7 до 9 години децата започват да разбират идеята за взаимност и да разбират чувствата на другия;

- от 9 до 12 години през третия стадий дружбата се основава на истински равна обмяна – другарите се разглеждат като хора, които си помагат и които могат да оценяват взаимно действията си;

- през четвъртия стадий 11-12 години дружбата се разглежда като устойчиво дълго отношение: децата могат да се отнасят към нея от позицията на трета страна.

Ето защо в общуването с децата следва да отделяме толкова място на приятелството, на неговото изследване, осмисляне, преживяване и съпреживяване чрез обсъждане и осмисляне на случки от всекидневието. Важно е с децата да говори и обсъждаме не само принципите на приятелството, но и неговите дилеми и предизвикателства, за да започнат осмислянето на различните му проявления в толкова бързо променящия се детски свят.

Не трябва да забравяме, че дори наличието на един приятел, помага да се преодолеят негативното въздействие на самотността и неприязънта от страна на другите.

Групите, в които децата на тази възраст участват, са по-скоро еднополови, но започва процес на ролева диференциация. Важно е доколкото може децата да получат от нас първите систематизирани представи за света на приятелските отношения, за груповата динамика, за отношенията към другия пол.

На прага на юношеството **децата изпитат силно чувство за принадлежност**, понякога болезнено трудно израстват между полюсите на самостоятелността и принадлежността.

Изследванията показват, че висококонформните деца страдат от комплекс за непълноценност и недостатъчна сила на Аз-а, постоянно контролират своето поведение, постоянно наблюдават какво говорят и как действат другите. Знаем, че в груповия контекст най-лесно се развиват предубеждения в тази възраст, когато децата **често не разбират смисъла на дискриминацията.**

Знаем също така, че нарастващата способност на децата да виждат хората многомерни среща противодействие от силния стремеж да се добие чувството за принадлежност към дадена група, с която да си приличат – **децата дават клетва за вяръност и получават принадлежност.**

От друга страна, знаем, че децата се поддават на влиянието на връстниците си по-леко, когато то има положителен характер, че при създаването на подобни групи връстници се повишава учебната мотивация.

По отношение на моралното развитие точно в тази възраст децата постепенно започват да осъзнават разширяващия се социален контекст, в който те живеят и се учат.

В самото начало на периода те нямат представа за ефектите на своите действия върху останалите хора.

В този период се появяват и значимите други извън семейството и чак тогава децата виждат последствията на своите действия в по-широк контекст. Така ние поставяме постепенно основата за по-адекватни морални съждения.

Промените в нравствената сфера се състоят в развитие на моралните отношения и в нравствени постъпки, за които е характерно, че:

- ✓ Не се основават на достатъчно осмислени конкретни и системни знания, а на подражание на поведението. Децата повтарят оценките и нравствените понятия, но зад това познавателно отношение не се крие емоционален еквивалент или критическо съждение.
- ✓ Отношенията са по-ярки, колкото по-близки са до жизнения опит на децата, т.е. налице е адекватно отношение към постъпки на хора в тяхното обкръжение.
- ✓ Често оценъчните съждения са полярни, праволинейни – авторитет често се печели лесно, но и се губи лесно.
- ✓ Често поведението е импулсивно, тъй като все още нравствените понятия и отношения не изпълняват своята регулативна функция по отношение на поведението.

Според Лорънс Колберг около 6-та година по-зрелите деца започват да развиват усещане за общността около тях, като за нещо, към което те имат отношение. Напредъкът към по-зрели морални съждения може да бъде стимулиран, след като децата се ангажират да мислят, като са поставени в ситуации, в които следва да отчитат разширяващия се контекст на своите действия.

С оглед на всичко казано, ние трябва да подпомагаме моралното развитие на децата като, им даваме възможност да оценяват ситуации, в които те самите са въввлечени като участници, за да има и емоционално отношение, без което нравствените съждения са лишени от смисъл.

На второ място следва да потикваме към обосноваване на причините на едно или друго морално съждение. Именно богатството на обосновката или нейният характер дават възможност да се идентифицира степента на морално развитие на детето.

Ако изхождаме от теорията на Колберг за фазите на морално развитие, в първи клас попадат деца на степента на предморално развитие, но поради изключителната диференцираност на социалната среда, наблюдаваме и сериозни различия.

Все по-голяма част от децата, постъпващи в училище не са в състояние и да отговорят на елементарните социални сигнали (културни правила), имат проблеми с комуникацията (най-вече с усвояването на езика, но и на културните кодове).

Преобладаващият модел на българските семейства с едно дете, което е обект на изключителни грижи, прави трудно излизането от първата фаза и развива зависимости на послушание и наказание и в училищната среда.

Степени на морално развитие (Лорънс Колберг)

- комбинация от себе си и другите ако те ударят, е добре да отвърнеш на удара или "хората няма да те харесват, ако лъжеш"
- по отношение другите хора да нагрубяваш другите е лошо, защото е ужасно, когато сам си нагрубяван. Това ти причинява болка
- по отношение на другите хора в контекста на групата Ако всеки прави така, ще настане хаос в училище или в обществото
- по отношение на групата, общността, обществото За да бъде в училище всичко наред, трябва да има правила против кражбите.

Това са нашите малки бъдещи граждани - с различните си степени на развитие, с различната си подготовка, с различната си социална среда, правещи /за техните възможности/ наистина гигантски крачки по пътя на усвояването и намирането на място в този нов училищен свят.

Детето в прогимназията – преходът от детство към юношество

„Детето отвиква от атавистичното (егоистично, изолирано) изразяване на собствени чувства, от атавистичния страх да каже нещо въобще или да вземе участие в публична игра с процедури и правила. То бива критикувано, трябва да внимава за значението на думите, които използва, да прави връзка между това, което чувства, и това, което може да казва смислено, да проявява такт и толерантност към другите, да не се гневи твърде много, да не приема критиките съвсем лично, да се придържа към изразяваната гледна точка, да се изправя пред фактите, да спазва правилата на логиката.“

Това са новите изисквания, или рамките на личния свят на подрастващия в съвременното общество. Времето от 11 до 14 години се характеризира като преходен период от детството към юношеството. Това е възрастта, когато се извършват съществени промени у подрастващия — във физически, психически, личностен и социален план. Затова и често този период се определя като кризисен, поради *изострянето на редица противоречиви тенденции в личността на младия човек*:

- между все още преобладаващото детско и желанието за идентифициране с възрастните;
- между все още слабата възможност за критическо осъзнаване на света и на междуличностните процеси и взаимодействия и необходимостта от повече рефлексивност в действията и оценките на тези действия;
- между ниската степен на самоконтрол и стремежа към самостоятелност;
- между все още неукрепналата самооценка и увеличаващото се желание на младия човек да бъде оценяван.

От гледна точка на образованието и възпитанието е важно, че в този период се осъществява **бурна социализация на личността**. Все по-уверено започват да бъдат овладявани обществените норми на поведение, детето бързо увеличава обществения си кръ-

гозор, все повече осъзнава взаимозависимостите в междучовешките отношения, **превръща се от индивид в член на обществото.**

Развитието на младия човек между 11 и 15 години е твърде противоречиво — той няма твърде утвърдени навици; малка е степента на посвещението; неизградена е и ценностната му система, така че все още той реагира главно в категориите на полезността на избора. Затова и усилията ни трябва да са насочени към **обсъждане изборите** и техните последствия, но и все повече да се обръща внимание на мотивите, на намеренията, които предшестват тези избори, да утвърждаваме идеята за субективната отговорност на младите хора.

По отношение на юношите и девойките наблюдаваме своеобразна **възрастова сегрегация** — в нашето общество все повече подрастващите са отделени както от по-малките от тях, така и от възрастните, като по този начин те не могат нито да обучават тези по-малки, нито да се учат от по-възрастните и се затварят в своя свят.

Младите хора се превръщат в **първото наистина телевизионно българско поколение**, потопено в света на образите, и голямата задача на всички техни възпитатели е да помогнат за изграждането на критични съждения, за да противодействат на пасивното консумиране на масови ценности.

Младите хора се променят динамично, а пред екрана са пасивни потребители и безкритично усвояват наложените им модели на поведение.

Доколкото телевизията най-вече определя в много голяма степен развитието на младите хора, то трябва да им помогнем да общуват ефективно с нея.

* * *

През този период у подрастващите настъпват значими **физиологични промени** — различните части на тялото се развиват с различна скорост. Първо главата престава да увеличава размерите си, след това достигат нормална дължина китките и стъпалата, после се удължават краката и ръцете и накрая тялото започва да расте на ширина.

Ето защо несъразмерностите са типични за тази възраст и оказват влияние на детската психика.

Твърде големи са и **индивидуалните различия на тази възраст, скоростта на развитие на момчетата и момчетата също е различна.** Процеси, като еякулация при момчетата и менструация при момчетата стават нормални именно в тази възраст.

Важно е да знаем, че всички тези промени влияят твърде силно върху психиката на подрастващите и **те се интересуват изключително много от външния си вид и преживяват своята различност.** Ако при момчетата проблем е физическата сила, свързана с ръста и с мускулатурата, то много от момчетата се тревожат, че са твърде пълни или високи. Съгласно някои изследвания най-ниската удовлетвореност от външния вид (тялото) се проявява при момчетата към 15 г., а при момчетата около 13 г., след което започва стабилно да се увеличава. Не трябва да се забравя, че независимо от различната скорост, веднъж започнали, процесите на съзряването следват своя закономерен ход за всеки. Важно е да обръщаме голямо внимание и на проблемите на сексуалността, на проявяващите се и увеличаващи се **различия между момчетата и момчетата.**

Гражданското образование в процеса на социализирането на децата е една от плоскостите за обединяване на толкова различните юноши и девойки, за търсене на общи норми, правила на поведение, за привикване към различията, за търсене на общото в отношенията между половете. Ето защо тази тема е от изключително значение. Обсъждане нормите на сексуалността, начините на сексуално поведение, сексуалното възпитание, обществено приемливото сексуално поведение, начините за контрол на сексуалното поведение при големи събирания (развлечения) излизат на преден план. Затова и сексуални проблеми, като съзряването, сексуалните отношения — хетеросексуални и

хомосексуални, опасностите и реалността от сексуално насилие трябва да бъдат сред водещите теми на разговор с подрастващите.

Не трябва да забравяме, че вече в средната училищна степен в България е все по-голяма групата на децата от ромски произход, с особена култура и традиции в областта на сексуалното развитие и отношенията между половете, при която голяма част от девойките още по време на средния курс и непосредствено след него стават майки и напускат завинаги училище.

Трябва да си даваме сметка за определянето на сексуалността не само от физиологическите и психологически особености на отделния човек, но и от въздействието на средата, на семейството и да обсъждаме тези фактори с подрастващите.

* * *

Част от психолозите на развитието смятат, че този период се характеризира със скокообразен характер в **мисленето при подрастващите**.

Мисленето започва да се развива на равнището на формалните операции. Този нов вид интелектуално преработване на информацията има вече абстрактен, умозрителен характер. Този тип мислене (от втори порядък) престава да се интересува само от връзките между предметите, а изследва характера на самото мислене, търси връзки между процесите и явленията.

Тези интелектуални умения се определят като **метапознание** — способност да се мисли за мислите, да се формират стратегии и да се планира собственото поведение и поведението на другите, както и поведението на системите.

Друга група изследователи счита, че няма рязък скок в мисленето на подрастващите, но че то се отличава с:

- по-ефективно използване на отделните механизми за преработка на информация, като запазване и пренасяне;
- развитие на по-сложни стратегии за различни типове задачи и решения;
- по-ефективни начини за получаване и запазване на информация в символна форма;
- развитие на изпълнителски функции от по-висок ранг, в това число планиране и вземане на решение и повишаване гъвкавостта при избора на подходи на действие и на поведение.

Ето защо една от целите на възпитанието е да създаваме повече възможности на подрастващите да мислят, да изследват отношенията между права, закони, задължения; да анализират формални понятия като справедливост, отговорност. Решаването на проблеми е типичен пример, където се преминава от конкретното към абстрактното мислене и обратно.

На този етап от развитието подрастващите насочват интереса си към изучаването на света и на семейството, **сблъскват се все по-често с противоречащи на фактите жизнени ситуации**. Така те сравняват образа на идеалните с реалните родители, образа на идеалната с реалната общност, на идеалните с реалните човешки отношения.

По този начин нарастването на интереса към социалните, политически и морални проблеми се свързва с началото на изграждането на собствени убеждения по отношение на политическата система в социален, културен, исторически контекст.

За тази възраст със започващото търсене на отговори и изследване на света е характерно и развитието на **въображаема аудитория**. Подрастващите **смятат, че са постоянно наблюдавани и оценявани**, което на практика не е така — нито в училище, нито в семейството в масовия случай се създават такива механизми за наблюдение, за обратна връзка, за ефективно общуване между родители и деца.

Таа цел е не само подрастващите да се опознават по-добре, но и да откриват своето място сред другите, в общността, в семейството, като по този начин преодоляват изключителната съсредоточеност върху собствените им чувства и преживявания, типичния за тях егоизъм, който у някои стига до развиване на личен мит (усещане за собствената уникалност и различие от другите).

* * *

Прогимназиалният етап е изключително важен и интересен от гледна точка на **моралното развитие на учениците** и може би е най-сложен в сравнение с другите две училищни степени.

Ако разгледаме фазите на морално развитие, разработени от Колбърг (вж. таблицата по-горе), ние наблюдаваме големи различия между отделните ученици — някои остават на предморалното равнище, а други вече преминават към фаза 3 и дори 4, както и на индивидуално равнище се наблюдава преход от една към друга фаза.

Подрастващите в този период започват да излизат извън тясно разбираните интереси и да се докосват до по-широки въпроси, които имат значение за бъдещия им живот.

Повечето от децата към 13-ата година надрастват първия предконвенционален етап на морално развитие, включващ първа и втора фаза, и достигат конвенционално развитие (3 и 4 стадий), в основата на която е социалната конформност. У тях се появява мотивация за избягване на наказанията, ориентират се към послушание и са готови да се придържат към конвенционалните морални стереотипи. Те могат да останат на тази фаза на развитие за цял живот и да не стигнат 5 и 6 фаза — морал на обществения договор и морал, основан на универсални етически принципи.

Учениците от по-горните класове на средния курс използват повече конвенционални аргументи или се основават на етически принципи. От изключително значение за развитието на посрастващите е да обсъждаме и да решават моралните дилеми, които възникват пред човек в различни ситуации, както и да опитват да търсят моралните измерения на своите действия и на действията на близки, на телевизионни герои, на известни личности.

Решаването на усложняващи се морални проблеми създава когнитивно неравновесие, което кара подрастващия да провежда все по-зрял анализ и да продуцира по-зрели съждения за социалните ситуации. Решението на много проблеми, с които се сблъскват подрастващите, предоставя тези механизми и начини за вземане на решения, за интегриране на собственото поведение в миналото с настоящето и с възможността за бъдещо проектиране.

По този начин ще може да осъществим връзката между морално развитие и поведение, която в дадена ситуация се определя от важността на ситуацията за моралните принципи и полезността и силата на навиците. Рефлексивният и саморефлексивен ум прави път на „действащия Аз“: моралното въображение се обучава и развива чрез вземането на всекидневни решения.

Преди този период децата не могат да създадат **ценностна система**. Те нямат необходимите когнитивни способности да отчитат възможни решения, да преминават от частно към общо и обратно, да използват напълно логиката на причинно-следствените връзки, да си служат с мисленето от втори порядък.

Затова изграждането и преоценката на ценностна система е основен процес на морално развитие на подрастващите и юношите.

* * *

Тази възраст е периодът на „отваряне“ на младия човек към света, което се характеризира с едновременен интерес както към **вътрешните преживявания на личност-**

та, самовглъбяване, себепознание и себизследване, така и към противоположния пол, към приятелските отношения.

В този период се постига:

1. Известна независимост и автономност от родителите.

2. Формиране на идентичност, създаване на цялостен Аз-образ, хармонично съчетаващ различни елементи на личността.

По отношение на независимостта през този период се подлагат на преоценка научените у дома неща, дори понякога това да е свързано с конфликти с родителите.

За пръв път подрастващите се сблъскват с изискванията на различни референтни групи и често трябва да правят трудни избори в процеса на търсене на идентичност.

Ние трябва да подпомагаме процеса на самоопределение, на формиране на идентичност, която осигурява непрекъснатост на миналото, настоящето и бъдещето на индивида.

Много често в резултат на тези противоречиви тенденции възникват и **конфликти с родителите, с възрастните**.

Нежеланието на младия човек да бъде считан за дете не съответства на възможността за изграждане на пълноценни партньорства с възрастните.

Много често исканията на децата, които са вече с единия крак в света на възрастните, носят белезите на протест — „никой да не ми се бърка“, „да не ми натякват, че съм дете“, „да ме оставят да правя каквото си искам“.

Независимо от конфликтите и проблемите, ролята на семейството остава много важна.

Бащите са склонни да поощряват интелектуалното развитие на подрастващия и често се включват в решаване на проблеми и вътрешносемейни обсъждания, спорове.

Майките повече имат отношение към ученето, дисциплината у дома, свободното време — затова и по-голяма близост.

Важно е, където е възможно, и двамата родители, да обсъждат и решават проблеми, свързани с развитието на подрастващия, да установяват пълноценно общуване с него. Родителската грижа дава тази мрежа за сигурност, в която младите хора разгръщат способностите си и развиват личността си.

В тази възраст сме свидетели на **стремеж за самоутвърждаване, на желание за обръщане на внимание върху себе си**, които същевременно са съпроводени с чувство за непълноценност, боязливост, вътрешно неспокойство.

Следва да помним, че при подрастващите е налице **повишена чувствителност към оценката на възрастния**, тъй като те нямат все още формирана адекватна самооценка. Те са изключително раними и се обиждат, когато се унижава новооткритото чувство за собствено достойнство.

По-чести са случаите на висока самооценка, на надценяване на възможностите, отколкото обратното.

Постъпките на подрастващите на тази възраст се нуждаят от обективна оценка, тъй като на нейна основа те ще съумеят да изградят адекватна самооценка и правилно ще се ориентират в собствените си възможности.

Нека също така не забравяме, че за много от подрастващите за съжаление годините в средната училищна степен са и последните в училище, т.е. последните, в които може да говорим за целенасочено формиращо личността въздействие.

В тази възраст децата започват да **развиват и по-детайлна самооценка на качествата си**. В онтогенетичен аспект най-напред се самоосъзнават качества, които характеризират деловата сфера (трудолюбие, постоянство, прилежност); на второ място — качества, свързани с отношенията с другите хора (приятелство, съперничество), и на последно място, такива по-обща качества, които определят стила на поведение на личността

— самоутвърждаване, стремеж към самостоятелност и отговорност, амбициозност, реализация на личността.

Затова е и изключително необходимо в семейството, сред близките да бъде създадена необходимата атмосфера на доверие и на сигурност, в която младият човек по-лесно може да осъзнае характера на взаимодействията си и да обърне внимание на отговорностите, амбициите, на реализацията си.

В този наистина динамичен преходен период младите хора често приемат успеха или неуспеха от дадена дейност като породен основно от качествата на личността — те не са все още в състояние да ги оценят в по-широкия контекст на дадената дейност. Така случайният успех може да доведе до себенадценяване, а случай на неуспех — до поява на комплекс за малоценност. Ето защо обсъждането на действията на подрастващия с родителите дава възможност за по-висока рефлексивност, себекритичност, но и за улавяне на средата на собствената дейност, на различните фактори, стоящи зад даден успех или неуспех. По този начин ние способстваме у подрастващия да се изгради сравнително устойчива самооценка и система от морални възгледи и отношения.

* * *

През този период настъпват и промени в положението на подрастващия в **семейството**. Психофизиологическото развитие на детето създава условия за по-големи изисквания към подрастващите, но и съответно за признаване на повече техни права. На младите хора се разчита в семейството, но им се търси и отговорност.

Все повече изследвания показват, че подрастващите прекарват повече време с **връстниците си, отколкото със семейството**. Характерните за тийнейджърите отношения на равенство помагат за изработване на положителни реакции на различни кризисни ситуации. Те заемат от приятелите и връстниците видове на поведение, ценени от обществото, и съответстващи им роли. В този смисъл социалната компетентност е основната способност на подрастващия да придобива нови приятели и да запазва старите си.

Една от възможностите за утвърждаване на този модел на познание в обучението в гражданство е отношението към връстниците.

Не трябва да забравяме, че авторитетът на възрастния е от голямо значение за моралното развитие на младия човек, но на тази възраст все по-голяма е ролята на връстниците му в това отношение.

Ролята на подрастващия спрямо тях се променя. Децата започват да предявяват едно към друго по-високи изисквания от морален характер и авторитет се завоюва само ако се отговори на тези изисквания. Точно това стимулира по-лесното овладяване на моралните норми на поведение, на разбирането на взаимозависимостта между правата и отговорностите.

На тази възраст се **променят и лидерите**, което е особено важно за груповото развитие и за разбирането ни на отношенията между младите хора в групата. Лидерите от началните класове — най-вече отличниците — отстъпват място на физически силните, волевите, богато информирани в областта на спорта, музиката връстници. **Това е възрастта на кумирите, на идолите** — най-често певци, актьори и въобще хора на изкуството.

Въпреки че подрастващите общуват най-вече с връстниците, **много често им липсва интимност**. Те все повече започват да ценят качеството в дружбата, да търсят истински приятели.

Между 12 и 17 години **се изгражда способността да развият особено близки взаимоотношения**. Подрастващите са склонни да избират приятели сред тези, които принадлежат към техния социален слой, имат сходни интереси, сходни ценности и образователни цели.

Естествено е в този период на най-динамично физическо развитие да се наблюдава и засилен интерес към външния вид, ново и все по-задълбочаващо се отношение към собственото тяло. Това предопределя формирането на физическия „Аз“. Появява се култ към мъжките и женските качества. Засилва се интересът към противоположния пол.

Настъпва **промяна във взаимоотношенията между момчетата и момичетата** — уважение, кавалерство, взаимопомощ, симпатия.

Трябва да имаме предвид, че около 20 процента от подрастващите са повече или по-малко сами, изолирани, с неприятни чувства, сгучаещи.

* * *

В САЩ групата на 10-19-годишните е единствената, чиято смъртност не е намалявала бързо през последните две десетилетия.

Подрастващите попадат често в беда поради различни причини — нямат достатъчно информация, не оценяват вероятността от лош край, считат се неуязвими.

Важно е постоянно да изследваме и обсъждаме и оценяваме рисковете в различни ситуации. Специално внимание се трябва да се обръща на рисковите категории поведение, свързани с развлечения, с насилие, с употреба на алкохол, цигари, наркотици, със сексуално поведение. Наша цел е изграждане на стратегии за отговорно поведение, преценяващо рисковете поведение.

Възникването на депресии и стресови ситуации се свързват у подрастващите със:

- негативен образ на собственото тяло;
- нарастваща способност за критическо осмисляне на развиващата се личност и своето бъдеще, при едновременно фиксиране върху възможни негативни изходи;
- дисфункция на семейството или проблеми на психическото здраве на родителите, съпружески раздори;
- ниска популярност сред връстниците;
- нисък училищен успех — фактор, който влияе повече върху момчетата.

На тези състояния може да се противопоставим, като:

- помагаме на подрастващите да поддържат и развиват добри отношения с връстниците като амортизатор на стреса;
- да придобиват компетентност или майсторство в определени области;
- да усвояват роли, които предполагат отговорност за другите (членове на групата, по-малки братя и сестри).

* * *

Променя се и **ролята на училището в живота на младия човек**. За пръв път той се изправя вече пред училищна система с цялостно разделение на педагогическия труд.

Споменахме за някои от характеристиките на нашата училищна система — налагане конформен модел на поведение, наблягане на съдържанието, а не на процесуалния характер на обучението, продължаващо утвърждаване на деветнадесетвековни категории на педагогическо отношение (въпреки фразеологията от края на XX век) — т.е. съществуването на скрити програми за обучение.

Скритите програми се отнасят към факта, че учителите и училищата се ангажират с морално образование без експлицитно или философски да обсъждат или да формулират неговите цели или методи.

В тази възраст съществено се **изменя характерът на учебната дейност**. Изучаването на основите на науките изисква развитие на мисловни операции, на абстрактно мислене. Тук наблюдаваме и преходът от житейски към научни понятия.

Преминването от обучение с един към обучение с много учители означава не само качествено ново влияние на средата, но и възможност и по-скоро необходимост от изпробване на своя собствена система за оценка на възрастните, на това, което става наоколо. Младият човек **престава сляпо да следва един авторитет**, става по-самостоятелен, започва да мисли за система от изисквания за собствена организация на поведението си. Всичко това води и до формиране на относително устойчиви и самостоятелни възгледи и оценки и система от отношения към другите и към себе си.

В заключение, подрастващите в тази възраст са изключително предизвикателство за обучаващия с противоречивите характеристики на развитието си: търсеци начини за преодоляване и отхвърляне на детското; търсеци изява, признание, значимост, опора и морал във все по-сложния свят; израстващи физически, но и духовно; търсеци и отхвърлящи авторитети; смешно и сериозно възрастни, признателни и наранени, но и затварящи се в своя свят и в кръга на връстниците си. Те са на кръстопът и за много това е възможността да навлязат по-сериозно в света, да погледнат себе си и хората около тях в категориите на морала, на общественото добро. Демократичното гражданство е една от възможностите за тази възраст. Естествено то не започва, нито свършва в училище, но за много деца у нас все още други пътища няма. Потенциалът на възрастта е потенциал на гражданина — нормите, правата, моралните въпроси, отговорностите могат да започнат все повече да тежат в света на младия човек, но могат и да не намерят място в него.

Младият човек в гимназията – само на стъпка от света на възрастните

В нашата култура юношеството трае почти десетилетие – то е преходната възраст между детството и възрастността. Най-надежден показател за настъпването на възрастността е емоционалната зрялост, а не често въвеждащи в заблуда критерии както завършване на образованието, започване на работа, встъпване в брак, раждане на деца

Проблемите на юношата се пораждат от **противоречието между собствения “Аз” и обществото**, несъответствието между това как той изглежда в собствените си очи и това по какъв начин иска да го възприемат другите. Младите хора възприемат обществото като ригидно, като налагащо ограничения. Ето защо една от ключовите цели е образованието да се превърне в процес на изследване на себе си и на обществото, на изследване на себе си в обществото, на изследване на ограниченията и проучване и наблягане върху възможностите, които обществото предлага на младия човек.

Юношите в периода на обучение в горния курс се намират в особено **състояние на възрастова сегрегация**. Те са различни и съвсем отделени от по-малките ученици, но все още са отделени и от света на възрастните.

На тази възраст и в нашето нарастващо потребителско общество младите хора са все още пасивни потребители, но техните потребности нарастват твърде много и те се опитват във все по-голяма степен да ги реализират самостоятелно. Успехът на компютърните игри може да се разглежда като удовлетворяване чрез един определено комерциален продукт на потребността на младите хора да действат, да постигат определени резултати и да са във връзка с другите / да играят в мрежа/.

Младите хора на тази възраст са **все по-загрижени за външния си вид** и цялата култура на потребителското общество с рекламите, с образците за подражание ги

принуждава да правят това. Трябва да помогнем на младите хора да приемат външните различия, както и да привикват с тях, но и да обръщат внимание на значимостта на вътрешните качества, на характера, на цялостната личност.

В тази възраст се **развива във все по-голяма степен мисленето на юношите**, те овладяват така нареченото мислене от втори род, при което важни са не толкова не връзките между обектите, а самото мислене за мислите, за отношенията, движението между реалност и възможности.

Младите хора развиват :

- Способност да отчитат мнозинството от комбинации между променливите при търсенето на решение на проблем;
- Способност да предполагат какво влияние оказва една променлива на друга;
- Способност да обединяват и разделят променливите по хипотетично-дедуктивен начин/ ако е налице X ще се получи Y/.

Според привържениците на информационния подход това означава развитие на метапознание, на изграждане на умения за мислене за собствените мисли/ и споделяне/, за формиране на стратегии на поведение и за планиране на собствените действия.

Като резултат младите хора по-ефективно използват отделните механизми на обработка на информация, развиват по-сложни стратегии за решаване на задачи и овладяват по-ефективни начини за получаване на информация и за запазването ѝ в символна форма, както и развиват изпълнителски функции от по-висока степен – планират и взимат решения и повишават ефективността си при избиране на методи на основата на по-широк брой сценарии.

На тази възраст юношите **сравняват образите на идеалните с реалните родители и често се отнасят критически и към родителите си** и към различните социални институции.

Това поражда необходимостта младите хора да се запознаят с реалността около тях – със семейството, с малката общност, с гражданското и с политическото общество, да проучват механизмите на изграждане на различните взаимодействия, да изследват разнообразието от отношения, в които те влизат и на храта около тях.

Като получават по-пълнен образ на общността около тях, те ще могат по-лесно да оценят ситуациите и отношенията и да изградят по-балансирано собствено отношение – по-критично, но и по-разбиращо, по-приемащо и основано върху по-здрави критерии, закони и морални.

Изграждането на **умения за собствена оценка на събитията** и на процесите около тях ще даде на младите хора и възможност за по-естествено отношение и за справяне с проблемите. Този начин на отношение към хората и събитията ще им даде възможност да търсят положителното, да разработват стратегии за намаляване разрыва между идеалното и реалното. По този начин чрез изследване, разбиране и приемане на реалността младите хора имат шанс за гражданска активност, а не да отхвърлят изцяло и без посочване на основания различни елементи на действителността и възможности за личностно развитие, както и да израстат като пасивни и дори цинични членове на обществото.

При юношеството **нараства интересът към моралните, социални, политически проблеми**. Юношите започват да формират по-цялостни концепции за обществото и за институциите му и също и етически принципи на основата на опита от междуличностните отношения. Те се стремят към рационален анализ на проблемите на основата на разширени когнитивни способности. Юношите се стремят да открият себе си в ситуациите, да свържат миналото си с бъдещето – какви са били и какви искат да

бъдат, да намерят опорни точки, за да придадат значимост на собственото си съществуване.

Особеност на представите на юношите е, **че се чувстват постоянно пред въображаема аудитория, пред публика**, че някой непрекъснато ги наблюдава.

Друга важна особеност на тази възраст е, че младите хора **не умеят да разграничат чувствата на другите, тъй като са погълнати от собствените чувства**. Много често те смятат своите чувства за уникални и че никой друг не преживява нещата като тях. Във възпитанието трябва да отделяме достатъчно внимание върху изразяването и приемането на чувства, да им предоставяме възможност да видят как чувстват другите, да се вслушат в тях, да преодолеят усещането си за собствена изключителност, да разберат различията си от другите, но и общите неща, да потърсят подкрепа и съпричастност, но и да бъдат подкрепящи и съпричастни.

На тази възраст мисленето на юношите излиза извън рамките на тесните интереси и започва да се насочва към по-широки проблеми, които имат значение в света на възрастните.

Наша цел е светът от поток на невинаги ясно свързани събития да придобие по-ясни очертания, както и младият човек да има морална рамка за разбиране и изследване на собственото поведение в този свят.

На тази възраст младите хора са **способни да постигат най-високите степени на морално развитие** – съгласно теорията на Колберг те могат да изграждат отношенията си върху разбирането за необходимостта от обществен договор/ и на договорното начало въобще/, както и да следват общи етически принципи.

Обсъжданият по-широк кръг от проблеми дава на младия човек по-широка рамка за разбиране на своите действия и на света.

Какви са задачите за развитие, стоящи пред младите хора на тази възраст?

Те трябва да **постигнат самостоятелност и независимост** както от родителите си, така и от възрастните хора като същевременно формират своята идентичност, изградят цялостен Аз-образ, в който са съчетани отелните елементи на личността.

Много често **юношите прибягват към конфликти и бунт** за постигане на независимост.

Независимостта на младия човек е в способността да се правят собствени съждения и да се регулира собственото поведение. Идентичността на младия човек се формира най-вече чрез анализиране на различните жизнени роли и взаимодействия с останалите, както и на възникващите противоречия. Този процес на практика означава отказване от стари /вече детски за младия човек/ роли и начини на поведение и в установяване на нови по-зрели, премислени отношения с околните.

В тази възраст е изключително **влиянието на връстниците**. С тях младият човек прекарва повече време отколкото със семейството си и те играят основна роля за развитието на социални навици. **Източник на идентичност** за младия човек е най-често **референтната група на връстниците**, но също така са и хора от общността, звезди на развлекателната индустрия, а доколко ние ще продължим да сме значими за децата ще зависи от пълнотата на развиваните отношения с тях.

Начините за формиране на идентичност при младите хора са няколко:

Първият е **предрешеност** - те правят нещо и са убедени в правилността му, защото някой им е казал, а не защото сами са достигнали до това решение. Този начин е характерен за млади хора, възпитани в по-авторитарни ценности, с ниско равнище на тревожност, имащи силни положителни връзки с другите.

Дифузия е начин , характерен за младите хора, които нямат насока в живота, нито мотивация да я потърсят. Състоянието на дифузия, на неопределеност означава , че те не са изпитали и криза на юношеството, не са направили още своя професионален избор, нямат изграден морален код на поведение. Обикновено родителите на тези млади хора не се интересуват достатъчно от тях, а самите те нямат значими личности като образци на поведение. При тях опасността от усвояване на опасни норми на поведение е значима /употреба на наркотици/.

Мораториум означава, че младите хора търсят себе си – те преживяват криза на идентичността или се намират в период на взимане на важни решения.

Постигането на идентичност означава, че младите хора вече са направили своя избор и обикновено голямата част от тях са в хармонични отношения с родителите и с околните.

Възможно е младите хора да се намират на различни стадии на постигане на идентичност в различните сфери на своя живот – в любовта, в избора на професия, в отношението си към ученето.

Много важна за тази възраст е възможността младият човек да прави **социални сравнения**, за да оцени своите способности, форми на поведение, черти на личността, външност, реакции. В относително безопасната среда на групата или в процеса на групова работа /осъществяване на проекти/ тази възможност е налице – постоянно младият човек може да се сравнява с останалите участници при изпълнението на една или друга задача или в рамките на зададеното разделение на отговорности.

В тази възраст **количеството приятели започва да се заменя с качество**. Ние може да повлияем на този процес като помогнем на младия човек по-добре да осмисля своите връзки, да използва като критерии за оценка на приятелството по-широк кръг характеристики на Аз-а, черти на личността, а не само външните белези на личността или дадено открояващо се поведение.

Юношата използва срещите с връстниците си като възможност за развлечение, за социализация, за повишаване на статуса си сред тях, за установяване на другарски отношения, на интимност, за сексуални контакти. Той обикновено търси контакти и срещи с връстници с подобни ценности, принадлежащи към неговия социален кръг, с общи образователни интереси и цели. Изследванията показват, че около 20% от младите хора остават изолирани от връстниците си.

Ключов момент на юношеството е изграждането на **ценностна система** като се използват традиционните начини на подражание , на идентификация, а младият човек бива поощряван или наказван за дадено поведение или начин на мислене.

Собствената ценностна система е характеристика на юношеството. До достигането на тази възраст –подрастащите не са в състояние да си създадат подобна система, липсва им когнитивната способност да отчитат всички възможни решения, да преминават от частното към общото, да използват логиката на причинно-следствените връзки.

Изграждането на подобна система зависи от и културната среда и главно се изразява в три пътя:

- Чрез **интернализиране на забраните** или изграждането на **социално приемливо поведение**, основано на страха от наказанието.
- Чрез **проявата на емпатия**, на грижа за другите, чрез нарастващата когнитивна способност младият човек да си представя какво чувства другият в дадена ситуация;
- Чрез **развитие на мисленето** на равнище формални операции, в процеса на които се трупат опит за проверка на хипотези и се прави оценка на получаваната информация.

Друга важна особеност на тази възраст е **рисковият ѝ характер**. Младият човек е с нарастващо самочувствие, с много желаниа и с все още малко практически опит е склонен да поема доста рискове както в отношенията си с хората, така и с физическата среда.

Рисковото поведение често се приема като начин на отношение към проблемите на собственото развитие / заседнал живот, неправилно хранене, пушене/, към средата/ употреба на наркотици, участие във форми на младежка престъпност/, към училищните проблеми / бягство от час, употреба на наркотици в училище/

Рисковите фактори са многобройни: генетични, на социалната среда - бедност, дискриминация, възможности за нарушаване на закона, на личността- ниско оценяване на жизнените шансове, ниска самооценка, на актуалното поведение – лошо учене, употреба на алкохол, наркотици

Възможите **стратегии за защита срещу риска** са – развитие на интелекта, добра училищна среда, семейство, внимание от страна на възрастните, възможности за свободно прекарване на времето, отношение към постиженията като към ценност, отношения към здравето като към ценност, ангажираност в носещи духовни преживявания дейности.

Училищната среда и климат като цяло отричат тези възможности за поведение на младия човек и затова ефектите от груповата работа намаляват в условията на традиционна, незагрижена към личността и проблемите на юношата училищна действителност.

В този период от развитието на младия човек много юноши под една или друга форма проявяват **девиантно** поведение. По-точно – при момчетата се наблюдават антиобществени форми на поведение, а при момичетата проблемите се проявяват по-скоро под формата на депресия.

Причините могат да бъдат различни – лошата семейна среда, ниска популярност сред връстниците, нисък успех в училище / което важи повече за момичетата/, отрицателно мнение за собственото тяло – особено от гледна точка на развиващия се култ към физиката на личността.

При младите хора наблюдаваме **нарастваща способност за критическо мислене**, която се фиксира по-скоро върху отрицателни изходи и развития. Най-проблемно се оказва овладяването на ефективни стилове на поведение в усложняващите се житейски ситуации. Проблемите за младия човек нарастват, а нито училищто като помагача и развиваща среда дава отговор, нито често помощ се получава от семейството или от групата връстници /приятелски кръг/, която е най-значима за младия човек

При постоянните стресови ситуации много по-вероятни са негативните стратегии за поведение като употребата на наркотици, бунтът против нормите на обществото на възрастните, оставането във властта на фиктивните светове на телевизора, на електронните игри.

Училището не прави почти нищо за **развитие на овладяващо поведение**, за изграждане на положителни стратегии, за установяване на жизнени приоритети.

Така юношата преминава постепенно и още в рамките на училището в периода на **ранната възрастност**.

В тази възраст наблюдаваме нарастващи умения за справяне с критически ситуации, които зависят от:

- физическо здраве
- материални и финансови ресурси
- придобиваната квалификация
- социална подкрепа

- способността за разбиране и за предвиждане на събития и готовност за тяхното приемане;
- личността на младия човек- от неговите гъвкавост, откритост, способност за бързо физическо и душевно възстановяване
- жизнени обстоятелства

Младият възрастен започва все по-успешно да усвоява и да прилага диалектичното мислене – обмислянето на противоположни мисли и тяхното синтезиране или интегриране. Нарастващите умения за разбиране и обясняване на света дават възможност на младия човек да взема решения.

Развитието на възрастността зависи от решаването на проблемите от предишния период - получаване на доверие и автономност, развитие на инициативност, трудолюбие.

През този период 16-22 години младият човек отхвърля на лъжливото предположение – “аз винаги съм свързан с родителите и вярвам в техния свят” и започва да гради идентичност на възрастен, върху която родителите нямат власт

Младият възрастен използва мечтите си като двигател на собственото поведение, насочва енергията си за реализиране на поставени цели.

Той избира професия /или област на учене/ която съответства на представите му за себе си - и обратното като се утвърждава в дадена професия, съответстваща на Аз-концепцията му, младият човек се самоактуализира. Най-важната задача пред човек в юношеството и ранната възрастност е **установяване на своята идентичност в близките отношения с другите хора и трудовата дейност**

Семейството

Семейството е “съвкупност от лица, свързани с правни връзки на брак, родство или осиновяване, и съвместно живеещи в общо домакинство. Функциите на семейството са раждането и отглеждането на децата, осигуряване на възможности за развитие на всеки член от семейството”.

Едни от основните принципи за уреждане на семейните отношения – съгласно Семейния кодекс – са **зачитането на личността в семейството и подкрепата между неговите членове.**

В семейството се **раждат, отглеждат и възпитават** децата, **осигуряват** се възможности и условия за пълноценен живот, като всичко това е на основата на *отношения* на уважение, привързаност, дружба и общи *усилия* и взаимна *отговорност*, грижи и подпомагане.

Според Семейния кодекс семейните отношения се уреждат съобразно следните принципи: закрила на брака и семейството; равноправие на мъжа и жената; доброволност и трайност на брачния съюз като основа на семейството; всеотдайност на децата; равенство на родените в брака, извън брака и на осиновените деца; зачитане на личността; грижа и подкрепа между членовете на семейството.

Основни функции на семейството са: раждане, отглеждане и възпитаване на децата; осигуряване на възможности за развитие на способностите на всички членове на семейството, както и на условия за изпълнение на трудовите и обществените им задължения; създаване на отношения, основани на уважение, привързаност, дружба, общи усилия и взаимна отговорност за неговото развитие; полагане на грижи и морално и материално подпомагане на възрастните, болните и нетрудоспособните членове на семейството.

Според закона:

Родителите са длъжни да се грижат за децата си и да ги подготвят за обществено полезна дейност.

Вторият баща и втората майка са длъжни да съдействат на родителя при изпълнението на тези задължения.

Децата са длъжни да уважават своите родители и да им помагат. Същото задължение имат децата към втория си баща и втората си майка.

Внуците са длъжни да уважават своите дядо и баба и да им помагат.

Дядото и бабата имат право на лични отношения с ненавършилите пълнолетие свои внуци.

Настаняването на дете в семейство на роднини или близки, както и настаняването му за отглеждане в приемно семейство или специализирана институция се извършва от съда. До произнасянето на съда общинската служба за социално подпомагане извършва временно настаняване по административен ред.

Приемно семейство са двама съпрузи или отделно лице, при което се настанява дете за отглеждане и възпитание.

Може да бъде **осиновено** само лице, което при подаване на молбата за осиновяване не е навършило осемнадесет години. За осиновяването е необходимо съгласието на: осиновяващия; родителите на осиновявания; съпрузите на осиновяващия и на осиновявания /ако има такива/; и на осиновявания, ако е навършил четиринадесет години

Когато детето е оставено за отглеждане в обществено заведение и родителите му предварително са дали съгласие за неговото осиновяване или са неизвестни, съгласие за осиновяване дава управителят на заведението.

Осиновяваният на възраст от десет до четиринадесет години се изслушва от съда, освен ако има достатъчно данни, че той познава осиновяващия като свой родител. Съгласието на осиновявания трябва да бъде дадено лично пред съда.

За безопасността на нашето дете у дома

Живеем в свят, в който отсъствието на физическа безопасност влияе върху живота на много деца – сексуално и/или физическо малтретиране, глад, липса на дом, физическо пренебрегване и т.н.

Има разлика между мерките за безопасност, които предприемате, за да предпазите детето си, и неговото чувство за безопасност. Дете, което се чувства във физическа безопасност, не се страхува, че по някакъв начин ще бъде наранено. Като го предпазвате и му показвате загриженост в моментите, когато се страхува, то се научава да ви се доверява. Развива чувство на сигурност, тъй като знае, че има хора, на които може да разчита. Когато детето се страхува, то не вярва на другите и се отдръпва срамежливо.

Детето трябва да гледа на дома като безопасно място. Това означава, че там то трябва да се чувства в безопасност с нас /и с другите хора, които живеят в жилището/. Опитайте се да погледнете на този проблем през очите на детето. Задайте си следните въпроси:

* Детето ми смята ли, че живеем в безопасен квартал? Защо /или защо не/?

* Има ли съседни, с които детето ми се чувства удобно и може ли да помоли за помощ, ако не съм си в къщи?

* Колко безопасен е домът ни?

* Има ли места вкъщи, които го плашат?

* Колко време прекарва то само вкъщи?

* Знае ли какво да прави, на кого да се обади и къде да отиде при спешен случай, ако е само вкъщи?

* Чувства ли, че членовете на семейството (и другите, живеещи в жилището, или хората, осигуряващи полагането на грижи за детето извън дома) са незаплашителни, насърчаващи и положителни хора?

* Чувства ли се удобно да остава вкъщи с братята/сестрите си ?

* Страхува ли се да остава само?

* Какви са страховете на детето ми?

Колкото повече научавате за страховете на детето си, толкова повече ще сте способни да му помогнете да види дома като безопасно, топло и успокояващо място.

Стилове на родителско поведение

Да бъдем добри родители означава да търсим баланс между контрола, който упражняваме, и топлотата, с която даряваме децата си.

Родителският контрол означава да използваме забрани, да ограничаваме самостоятелността на детето и да контролираме как се изпълняват наложените правила.

Родителската топлина се изразява в степента на проява на любов и одобрение към детето.

От нашия контрол и топлина зависи развитието на детето, доколко то усвоява нормите на поведение и ценностите, както и развитието на определени навици и умения.

Съществуват няколко ясно различими **стили на родителско поведение**

Авторитетният стил на родителско поведение се характеризира с това, че родителите държат да контролират поведението на децата и в същото време да поддържат топли отношения с тях. Те признават растящата самостоятелност на своите деца, общуват с тях, обсъждат съвместно правилата на поведение. Те променят изискванията си към децата в разумни граници. При този тип родителски контрол децата се приспособяват добре към променящите се условия в училище и в общността, уверени са в себе си, с развит самоконтрол и социални умения, учат се добре и имат висока самооценка

Вторият стил родителско поведение е **авторитарният**. При него родителите подчиняват своето поведение на твърди /сурови правила/ и ги налагат на децата без да им дават възможност да участват в процесите на вземане на решения в семейството. Родителите контролират възможно най-силно поведението на децата си, а отношенията им са хладни, отсъстват топлотата и изразяването на чувства. Родителите дават указания и заповядват, като очакват всичко да бъде точно изпълнено. Те не общуват с децата, установяват строги изисквания и правила и не допускат обсъждането им; позволяват незначителна степен на независимост. Децата в такива семейства израстват затворени, боязливи и мрачни, непретенциозни /невзискателни/ и раздразнителни; момчетата обикновено са пасивни и зависими в юношеската си възраст; момчетата могат да станат неуправляеми и агресивни.

Либералният стил на поведение се отличава с твърде нисък контрол от страна на родителите и с топли отношения в семейството. Поведението на децата е съвсем слабо регламентирано. Родителите проявяват своята любов, общуват с децата, не им налагат ограничения – на децата е предоставена твърде много свобода при незначително ръководство от страна на родителя. Децата от такива семейства могат да изпитват затруднения в ситуации, когато трябва да съдържат поривите си или да отлагат удоволствието след свършване на дадена работа; склонни са към непослушание и агресивност, могат да се държат неадекватно и импулсивно, невзискателни са към себе си. В някои случаи обаче децата на такива родители могат да станат активни, решителни и творчески личности.

Безразличният стил на родителско поведение се характеризира също с ниско равнище на контрол, но родителите не проявяват никакво отношение към изпълнението

на своите родителски функции или към собствените си деца. Отношенията в семейството са хладни, родителите практически не контролират децата и не им поставят ограничения в поведението. Самите родители са ангажирани предимно със своите проблеми, а децата в такива семейства изразстват без родителска грижа и топлина и често стават агресивни, нарушават правилата на поведение и законите.

Най-добре за възпитанието на детето е да съчетаваме взискателост и контрол и същевременно да приемаме емоционално детето

Понякога в семейството се наблюдава баланс между поведението на бащата и това на майката – бащата е по-строг, по-контролиращ, а майката – по-грижлива и позволяваща.

Основна цел на нашето поведение е да развиваме самостоятелността на детето, неговата способност да взема решения и да контролира поведението си в различни ситуации. Когато налагаме нашето виждане на децата постоянно, те израстват с едно поведение в къщи и с друго, когато не са под наш контрол, Родителите по-често успяват да развият саморегулиращо поведение у децата си, ако постепенно ги включват при обсъждането и приемането на семейни решения и поощряват сътрудничеството, саморегулацията и споделянето на отговорност. В юношеството такива деца са самостоятелни и отговорни, защото родителите им са обсъждали с тях различни проблеми, съветвали са ги по различни въпроси, подготвяли са ги за по-голяма независимост и за способност самостоятелно да решават.

Децата, идващи от семейства, където има и контрол, но и топлина, и съвместни обсъждания и общуване, се характеризират с добра адаптация към училищната среда и връстниците, с активност, независимост, инициативност, доброжелателност и емпатия.

Ето някои примерни препоръки за това какви отговорности бихме могли да възлагаме на децата си по отношение на задълженията им в семейството,

6-8 години: да поливат цветята; да подготвят зеленчуците за готвене с безопасен нож; да приготвят храна (сандвичи); да приберат дрехите си в гардероба; да почистват двора; да пазаруват заедно с някой възрастен и да носят покупки до къщи; да разходят кучето;

9-10 години: да сменят спалното си бельо; да перат с перална машина; да пазаруват самостоятелно по списък в близкия магазин; да изгладят някои неща; да сготвят нещо сами в почивните дни; да посрещнат гости; да планират своя рожден ден и други детски празници; да пришият откъснало се копче;

10-11 години: да наглеждат по-малките деца къщи; да изпълняват някои поръчения, свързани с пътуване по познат маршрут в градския транспорт; да си опаковат багажа; да сервират и почистват масата, да измият чиниите; да носят отговорност за своите увлечения и занимания...

Към *10-12 години* детето е способно да прави практически всичко и тук е необходимо да му се отдели “собствена територия” – неговите лични отговорности. Когато то поема отговорност за нещо по собствено желание, това може да има много положителни резултати: признава се неговото порастване, ползността му за другите, може да бъде похвалено, а ако работата не е изпълнена докрай, не е нужно да бъде порицавано и принуждавано – то и само знае, че трябва да я довърши. От по-големите деца може да се очаква по-голяма последователност, но и тук е нужно преди всичко да се отбележи извършения принос и усилия, и чак след това – качеството на направеното. Сложността е в това да се подберат такива задачи, които да не са нито твърде трудни, нито твърде леки, да са наистина нужни и достатъчно сложни, за да има детето мотивация и алтернативи за действие.

Да уважаваме и ценим децата

Всеки човек иска да бъде уважаван и ценен от другите и нашите деца не правят изключение. Когато не уважаваме достатъчно и не ценим децата си, те израстват с мнението, че нещо с тях не е в ред. Не трябва да забравяме, че ние сме най-важните хора за тях и затова нашето мнение определя тяхното развитие.

Това, което искат децата – и от което имат нужда! – е **внимание, приемане и активно родителство от наша страна**. Ето отговорите на различни деца на въпроса “Какво искате от родителите?”.

- Искам родителите ми да мислят, че съм специален;
- Искам родителите ми да са топли и дружелюбни с мен – такива, каквито са с тези, които им звънят на телефона или на вратата;
- Искам родителите ми да са по-загрижени за мен;
- Искам родителите ми да познават “онази част от мен, която никой друг не познава”;
- Искам да разговарям с родителите си за онова, което е важно за мен /и да ценят моите виждания/;
- Искам да ходя на училище с деца, с които имам нещо общо /Децата разглеждат родителите като имащи контрол върху това, защото определят квартала, в който живеят/;
- Искам да съм част от щастливо семейство;
- Искам родителите ми да са по-ведри;
- Искам родителите ми да знаят повече за чувствата, които изпитвам;
- Искам да живея в мирен свят.

Детето ни се развива добре, когато чувства, че е в:

- **Физическа безопасност** – дете, което се чувства във физическа безопасност, не се страхува, че ще се нарани или че някой ще му навреди. То е уверено и се научава да бъде открито и да се доверява на другите. Свободно проявява любознателността си, което му помага много в ученето.
- **Емоционална сигурност** – детето не се страхува и смуцава. То се чувства емоционално сигурно, когато знае, че няма да го “срежат”, да го накарат да се чувства зле, че няма да му се подиграват и обиждат. Когато се чувства емоционално сигурно, то се научава да бъде грижовно и да съчувства както на себе си, така и на другите.
- **Познава себе си** и развива здраво чувство на индивидуалност. То вярва в собствената си ценност като човешко същество. Убедено е, че заслужава похвала, но и също смята за нещо нормално да хвали и да прави комплименти на другите. Когато е сигурно в себе си, детето е открито и грижовно към другите. То поема отговорност за действията си и открито ги признава.
- **Принадлежи и е свързано със семейството, с приятелите си**. Детето, което се чувства приемано от и свързано с другите, се чувства едновременно с това харесвано, оценявано и уважавано. То се научава да търси и да поддържа приятелствата си, да споделя и да сътрудничи с другите. Така то се учи колко важни са връзките му с другите хора и доколко то зависи от тези добре изградени отношения.
- **Способно** – когато смята, че е добро в някои области, малкото дете има желание да научи как се вършат други неща. Тъй като се чувства способно, е готово да упорства, а не да се отказва, когато нещата станат трудни. Тъй като се опитва, преживява успехи, които го насърчават да пробва нови неща. То започва да си поставя реалистични и постижими цели, да поема инициатива.
- **Има разбиране за цел в живота**, за него животът има смисъл. Тъй като има чувство за посока в живота / да се учи, да бъде част от семейството, да познава

света около него/, то не само си поставя цели, но и упорства в тяхното постигане. Когато се изправи пред трудности, се опитва да намери различни решения. Такова дете е ведро, усмихнато, открито към близките и приятелите си и към останалите хора.

Думите, които трябва да разбираме и знаем

Насилие /злоупотреба, малтретиране/ – всяко действие или бездействие от страна на възрастния, което води до нарушаване правата на детето, свързани с неговото благополучно физическо, емоционално и когнитивно (включително обучение) развитие.

Видове:

- **Занемаряване, negliжиране** – несъобразяване с физическите, емоционалните или познавателните потребности на детето;
- **Физическо насилие** – често е свързано с дисциплинирането на детето или с негативни реакции на възрастния по повод поведението на детето;
- **Сексуално насилие** – сексуалната злоупотреба се определя като всяко действие на възрастен, насочено към удовлетворяване на неговите еротични нужди и възбуда и пренебрегащо потребностите на детето.

Според **Закона за закрила на детето**, самата закрила се основава на **следните принципи**: зачитане и уважение на личността на детето; отглеждане на детето в семейна среда; осигуряване по най-добър начин на интересите на детето; специална закрила на дете в риск или с изявени дарби.

Закрилата на детето се осъществява чрез::

1. съдействие, подпомагане и услуги в семейна среда;
2. настаняване в семейство на роднини или близки;
3. настаняване в приемно семейство;
4. настаняване в специализирана институция;
5. полицейска закрила

Според **Закона** съществува **задължение за съдействие**, според което лице, на което стане известно, че дете се нуждае от закрила, е длъжно незабавно да уведоми общинската служба за социално подпомагане. Същото задължение има и всяко лице, на което това е станало известно във връзка с упражняваната от него професия или дейност, дори и ако то е обвързано с професионална тайна.

Закрила срещу насилие означава, че всяко дете има право на:

- закрила срещу въвличане в дейности, неблагоприятни за неговото физическо, психическо, нравствено и образователно развитие;
- закрила срещу нарушаващите неговото достойнство методи на физическо, психическо или друго насилие и форми на въздействие, противоречащи на неговите интереси;
- закрила срещу използване за просия, проституция, разпространение на порнографски материали и получаване на неправомерни материални доходи, както и срещу сексуално насилие;
- закрила срещу въвличане в политически, религиозни и синдикални дейности.

Сексуалното насилие над непълнолетни се определя като “включване на зависими поради своята незрялост деца и юноши в сексуални действия, които те не са в състояние да разберат напълно и да дадат съгласието си за тяхното извършване, или които са в разрез със социалните забрани спрямо отношенията в семейството”.

Когато извършителят е непознато лице, става дума за **изнасилване или сексуална злоупотреба**. Когато той е от кръга на по-близките или по-далечни роднини – роден

или втори баща, чичо или дядо; роден или доведен брат, и макар много рядко – майка, става дума за т.нар. **инцест /кръвосмешение/ или сексуално насилие в семейството.**

Изследванията сочат, че значителен брой от тези престъпления са дело на хора от близкото или по-широко обкръжение на децата: членове на семейството, роднини, познати, възпитатели и само около една трета – на напълно непознати...

Естествените отношения на зависимост на детето (емоционално, жизнено, материално) от най-близкия кръг възрастни са най-честата причина за това, престъплението да остане ненаказано... Не са изключение случаите на укриване на сексуално насилие и когато извършителят е абсолютно непознато лице. Спрямо жертвата си – дете, той лесно може да си послужи със заплахи, за да го накара да мълчи, или да го убеди, че след случилото се никой няма да го защити. Това не е лишено от реални основания, тъй като нередко, за да си спестят срама от сполетялото ги нещастие, близките са склонни към прикриване на престъплението или саморазправа.

Безсилието на жертвата. Когато жертвата на подобно престъпление е дете, то най-често е физиологически и психически незряло, неопитно, не е самостоятелно и следователно безсилно да се съпротивлява и и да се справи с престъпните намерения и действия на възрастните.

Кои деца са в опасност?

- Незнаещите, неразбиращите или страхливите деца могат лесно да станат жертва на сексуално престъпление

- Деца, които често остават сами, нямат приятели и се радват на всяко внимание, проявено към тях.

- Сексуално непросветените деца или такива, у които са създадени погрешни представи за сексуалния живот на възрастните.

- Деца, които не получават достатъчно джобни пари или винаги са държани “изкъсо”, лесно могат да бъдат привлечени от обещания за парична или друга награда.

- Деца, научени да бъдат мили, учтиви, послушни, и да изпълняват всичко, което им казват възрастните, също често стават жертва на сексуално престъпление.

Какви могат да бъдат последиците от сексуалното насилие?

Ако детето е в кърмаческа или ранна детска възраст, сексуалното насилие спрямо него често води до страхови състояния, изоставане в емоционалното развитие, регресивно поведение /връщане към вече отминали форми на поведение като бебешки език, напикаване, смукане на палците и т.н./

Момичетата в училищна възраст реагират на сексуалното насилие със страхливост, безсъние, депресия, лош или прекален апетит, самоунищожително поведение, чувство на вина и срам, недоверие към собствените си чувства, ниско самочувствие, депресия и агресия, опити за самоубийство...

В зряла възраст много от жените – жертви на сексуални престъпления в детството, задълбочават симптомите от самото детство и от юношеството, проявяват подчертана колебливост и нерешителност при вземане на житейски решения, свързани със собственото им семейство и брачен партньор....

Освен това, данните сочат, че 70 % от всички непълнолетни проститутки и 80 % от наркотично зависимите момичета в детството си са били жертва на сексуално насилие от член на семейството.

Според статистическите данни 10-20 % от сексуалните жертви са момчета. Техните реакции на подобно поведение са доста по-различни от тези на момичетата. Те могат да се разпростират от удоволствието, гордостта и раздвоението, до срама, фрустрацията, страхливостта и яростта. Тази противоречивост на чувствата се отнася най-вече до възрастта на половото съзряване, когато специфичното физиологично развитие на

момчетата изостря интереса им към сексуалния живот на възрастните и желанието им да изявят своята мъжественост.

За образованието, малцинствата и дискриминацията

През 1960 г. ЮНЕСКО /Организацията на обединените нации за образование, наука и култура/ приема **Конвенцията против дискриминацията в образованието**, която признава правото на малцинствата да осъществяват свои собствени образователни дейности, включително да поддържат училища и да преподават на своя собствен език. Това право зависи от “образователната политика на всяка държава” и общото право на образование на малцинствата е да помогне на членовете на различните малцинствени групи да “разберат културата и езика на общността като цяло и да участват в нейните дейности”.

В районите, в които значителна част от населението говори на езика на малцинството, децата трябва да имат възможност да бъдат обучавани на техния майчин език или поне да научат собствения си език. Обаче нито едно от тези права не ограничава властта на държавата да изисква също да се изучава официалният език или да се покриват известни минимални образователни изисквания. Държавите също така трябва да гарантират, че държавната образователна система поощрява изучаването на историята, обичаите и културата на малцинствата.

Важно е да знаем, че в демократичното ни общество съществува специален **Закон за защита срещу дискриминацията**, т.е. акт, който осигурява на всеки от нас равенство пред закона, равни възможности за участие в живота на обществото и ефективна защита срещу дискриминацията.

Дискриминация е всяко неблагоприятно за човек отношение, поради факта на неговия пол, раса, народност, етническа принадлежност, гражданство, убеждения, политическа принадлежност, възраст, семейно положение, имуществено състояние.

Дискриминацията е пряка, когато към нас се отнасят – благодарение на някой от горните признаци – по по-различен начин отколкото към други лица /например не ми сервират в ресторанта, отказват да ме наемат на работа, защото съм ром./.

Също така тормозът на основата на посочените признаци, подбуждането към дискриминация и расовата сегрегация /например отделянето на децата от различни етнически групи в различни училища/ се смятат за дискриминиращи действия. В България съществува забрана за дискриминация и тя действа спрямо всички хора, така че да се защитават нашите права и свободи.

За отношенията в училище също важи забраната на дискриминация. “Расова сегрегация” е издаването на акт, извършването на действие или бездействие, което води до принудително разделяне, обособяване или отделяне на лице на основата на неговата раса, етническа принадлежност или цвят на кожата.

Съгласно Закона министърът на образованието и науката и органите на местното самоуправление вземат необходимите мерки за недопускане на расова сегрегация в обучаващите институции.

Директорът на училището е длъжен да предприема ефективни мерки за предотвратяване на всички форми на дискриминация на учебното място от страна на лице от педагогическия или непедагогическия персонал или от учащ се. Ако директорът получи оплакване от ученик, който се смята за подложен на тормоз от лице от педагогическия или непедагогическия персонал или от друг ученик, е длъжен

незабавно да извърши проверка и да предприеме мерки за прекратяване на тормоза, както и за налагане на дисциплинарна отговорност.

Обучаващите институции предприемат подходящи мерки с цел изравняване на възможностите за ефективно упражняване на правото на образование и на обучение на лицата с увреждания, освен когато разходите за това са необосновано големи и биха затруднили сериозно институцията.

Ако **Вашето дете смята че правата му са нарушени**, директорът на училището е длъжен да му каже какво се прави за да престане да съществува тази ситуация.

Учителите са отговорни да не допускат прояви да дискриминация между учениците и следователно в никакъв случай сами не трябва да проявяват дискриминация към когото и да е от учениците.

В правото сте си да настоявате, съгласно законите изисквания, в училището на Вашето дете да има специални програми за преодоляване на дискриминацията, за обучение на децата в дух на разбирателство, на толерантност, на зачитане на правата и на различията им.

Как общуваме с децата си?

Общуването е процес на взаимодействие между хората без който нормалното функциониране на семейството е немислимо. В общуване ние прекарваме 7 от всеки 10 минути от нашето време. Ние общуваме с другите хора най-често, за да свършим някаква работа. Като общуваме ние не само споделяме какво сме преживели, но и как се чувстваме, какво мислим и в резултат на това променяме поведението си.

И така чрез общуването ние променяме поведението и себе си – учим нови неща, започваме да мислим по различен начин и това важи в най-голяма степен за детето.

От нас то усвоява основните начини на общуване, чрез общуването с нас най-вече то се изгражда като личност, като човек – развива мисленето си, чувствата си, променя поведението си, усвоява нови и важни за него ценности.

Следователно от това доколко успешно общуваме с него и помежду си/ тъй като то наблюдава и попива постоянно начините, по които общуваме в семейството/ зависи неговото пълноценно развитие.

Какво означава да общуваме добре? Хората, които умеят да общуват добре, се изразяват ясно, **изразяват с точните думи своите чувства**. Например: “Неприятно ми е, че не си си подредил стаята!” Те не крият важна информация от другите, като признават необходимостта именно другите да знаят достатъчно, за да се чувстват съпричастни. Умеещите да общуват пълноценно бързо уреждат недоразуменията по между си. И най-важното – умеят да **слушат**.

В **процеса на общуване** винаги има **две страни, които си обменят информация**/предават си, казват си нещо/. Следователно, за да е общуването добро тази информация трябва да протича в двете посоки и така ще сме сигурни как това, което сме казали, се възприема от другата страна.

Трябва да изисквате от децата си **обратна информация**, за да сте наясно как са възприели те вашите думи. Всяко общуване, когато само ние говорим, заповядваме, заплашваме и не се интересуваме какво мисли и чувства другата страна и как тя приема думите ни е **едностранно общуване**.

Обратно общуване при което не само говорим, но и внимателно слушаме и споделяме с другата страна как разбираме думите ѝ, какво чувстваме и какво ще направим е доброто, така наречено **двустранно общуване**.

По този начин ние разбираме как се чувства, какво мисли, какво смята да прави детето ни, а и то ще разбира какво смятаме ние за желанията му, постъпките му, как ги възприемаме, как ги оценяваме, как се държим с него. Така двустранното общуване е основа на добрите отношения в семейството. Подобно в училище учителят, който само говори и не се интересува как го възприемат децата, какво те мислят и чувстват е слаб учител.

Друго, което трябва да знаем за общуването, е, че то може да се раздели на вербално /словесно/ и невербално /без думи/. Начинът, по който седим, държим ръцете си, жестовете, мимиката, *движенията*, позата и интонацията представляват езика на нашето тяло. Ако чрез думите предаваме съдържанието на това, което искаме да кажем на другия човек, то чрез разстоянието, движенията, жестовете ние изразяваме отношението си към него или към информацията, която предаваме и получаваме.

Невербалното общуване е значима част от процеса на общуване. Думите преставляват само 7 процента от акта на общуване; интонацията и другите звуци – 38%, а 55 на сто заема невербалният аспект в общуването.

Общуването дава възможност за различни неща и различни отношения между хората:

- **Ритуал на обмен**, какъвто е първоначалният поздрав. Например: “Как си?”, “Аз съм добре, а ти?”, “Добре”. Подобни реплики се казват често, независимо от това как се чувстват страните (участниците в процеса на общуването). Размяната на такива изрази осигурява известна информация и включва минимален личен риск. Това общуване ни позволява да поддържаме минимално равнище на контакт с другите.
- **Предоставяне на информация** – отнася се до даването на фактическа информация, която не изисква лично разкриване. Общуването е полезно, често необходимо, но включва известен риск от страна на даващия информация.
- **Споделяне на идеи** – означава отнасяне на идеите към други хора.
- **Правене на преценки** – включва вземането на решения относно въпроси, които се обсъждат. Това, от своя страна, съдържа по-висок риск. Подобно общуване обикновено се изразява в твърдения от типа: “Мисля, че не отделяме достатъчно време за нашето дете”.
- **Разкриване на ценности** – означава разкриване пред другите на определени ценности: на важните и значими за нас неща, които влияят на нашето мислене.
- **Изразяването на чувства** означава изказ на конкретните чувства, които владят човек в определен момент. Този аспект на общуването е много рисков от гледна точка на себеразкриването, защото човек дава израз на своите емоции и рискува да бъде отхвърлен от другите. Преимуществото е, че другите могат да бъдат поощрявани да направят същото. Но такъв аспект е изключително полезен при общуването с децата, защото чувствата са най-краткият път за достигане до детската душа.

Общуването е умение, което зависи от три фактора:

- самочувствието на човека;
- умението да се слуша;
- умението да се предава ясно информация.

Хората с **ниско самочувствие** могат да имат проблеми при провеждането на разговори с останалите, при признаването на грешки или при приемането на критика.

Хората с **високо самочувствие** обикновено имат добри комуникативни способности, тъй като могат да отделят повече внимание на събеседниците си.

Ако оценявате високо себе си като личност, Вие уважавате своите възможности и умения и сте уверен в това, което вършите.

Високото самочувствие обикновено създава вътрешно чувство за сигурност, което се изразява в уверено поведение.

Ясното предаване на информация е изключително важно за качеството на общуването. Когато човек подава информация, която е неясна и непълна, слушателите му ще трябва да загубят време и усилия, докато открият точното значение на подадената информация. Често неточната информация води до скъпо струващи грешки и неразбирателства. Хората, които могат да общуват ефикасно, се научават да предават информацията ясно, просто и цялостно. Човек може да се подsigури, че го разбират, като насърчава слушателите си да задават въпроси относно получената информация.

Слушането е умение, което изисква научаване и упражнение. Подаването на информация няма никаква стойност, ако никой не я слуша и не я разбира. В много случаи от говорещия се изисква да поеме цялата отговорност при осъществяването на комуникацията. Слушателите обаче могат да помогнат на говорещия да предаде по-ясно информацията, като бъдат внимателни и проявяват интерес. Когато слушателите разбират или не разбират информацията, те могат да покажат това на говорещия чрез кимане на глава или съответно показване, че не я разбират.

Въпреки, че рядко отдаваме значение на **езика на тялото**, той е още един от важните начини за осъществяване на комуникацията. Например изражението на лицето може да покаже дали говорещият е сериозен или се шегува. Освен това езикът на тялото може да покаже дали дадените указания са били разбрани.

Общуване, което води до резултат /разбирателство, споразумение/ се нарича **ефективно общуване**.

Ефективно може да бъде както говоренето, така и слушането.

Ефективното слушане /наричано още активно/ е начин на реагиране на говорещия и опит да се разбере какво той казва, чувства, прави. То се изразява чрез:

- **Емпатия** – Поставяне на мястото на другия, разбиране на това какво казва и как се чувства;
- **Невербално поведение** – Показване на разбиране чрез: интонацията на гласа, лицева експресия, жестове, зрителен контакт, поза;
- **Неоценъчно поведение** – Без прекъсване на говорещия, без даване на съвети, без да се говори за подобни чувства, които човек е имал в собствения опит.

Активното слушане е трудно, защото изисква внимание и обективност в ситуации, изпълнени с много мнения и оценки. Затова е необходимо да се овладеят **техниките за активно слушане**:

Подкрепа – Използва се, за да покажем интерес, да окуражим детето да продължи да говори. Трябва да използваме неутрални думи и да избягваме изразяване на съгласие или несъгласие с това, което то споделя. Подкрепата може да се осъществи и без думи и например да завърши с “Можеш ли да ми кажеш нещо повече?”.

Изясняване – Чрез него, след получаване на необходимата информация от детето проверяваме собственото разбиране и интерпретации. Задаваме въпроси като: “Как реагира, когато това се случи?”.

Перифразирание – Означава повтаряне със свои думи на мислите и идеите, които детето е казало. Например: “Това, което ми каза е...”.

Отразяване – То показва, че разбираме чувствата на детето. Изразяваме с думи чувствата, които го вълнуват, и му помагаме да изясни тези чувства. Например: “Изглеждаш разстроен от това”.

Обобщение – Представяме основните мисли и чувства на детето така както сме ги разбрали. По този начин даваме на възможност на детето да сподели дали наистина сме разбрали какво е искало да ни каже и как се чувства и да прибави още нещо, ако го е пропуснало. Например: “Струва ми се, че това, което каза е...”.

Валидизиране – Признаваме ценността на това, което детето е споделило, на неговите мисли и чувства. Например: “Трябва сигурно да е много трудно да направиш това”.

Освен ефективното слушане, голямо значение за взаимното разбиране има и **ефективното говорене**. Най-често при общуването с децата ние използваме т. нар. “**Ти-послание**”. При него ние казваме на другия “Ти си...”. То съдържа много често оценка, понякога обвинения. Често “**Ти-посланията**” критикуват детето, обиждат го, не дават информация и предизвикват единствено неговата защитна реакция и водят до конфликт. Това е така, защото те не са насочени към поведението на детето в конкретната ситуация, а към обобщена оценка на неговата личност. Основната техника на ефективното говорене е “**Аз-послание**”. То дава информация на детето за нас, за нашите мисли, чувства и нагласи. При него ние не критикуваме детето, както при “**Ти-посланието**”, а поемаме отговорност и споделяме собствените си чувства и мисли, това, което искаме детето да направи в конкретната ситуация. Чрез “**Аз-посланието**” се увеличава възможността за сътрудничество и разбирателство. То е магическата формула за ефективно общуване. При него човек говори от свое име:

Аз чувствам... /изразява се емоция/;

Когато ти... /конкретното поведение на детето/;

Защото... /влиянието на това поведение върху мен/;

И бих искал... /изразява потребност, конкретното поведение в дадения случай/.

Когато общуваме ефективно с децата, може да контролираме тяхното поведение и да следим за промените в него, тъй като се превръщаме в източник на доверие за тях. Това е така, защото при този вид общуване не само се изисква от децата, те вече не са само обект на контрол и наставления. Сега вече детето се чувства равнопоставен **партньор** в процеса на общуване, неговото мнение е важно и се зачита, неговите чувства са разбрани от родителите. От друга страна, ние даваме конкретни и ясни изисквания на децата. Те разбират, че имат насреща си приятел, който има същите човешки чувства и проблеми и който е загрижен за тях.

За да бъде общуването ефективно:

Говорете ясно. Представете си, че сте художник, който се опитва да предпази картините си от размазване. Достатъчно е да си спомните, че за да ви разбират, трябва да не бързате толкова много.

Бъдете конкретни при даването на указания. Посочете какво точно ви трябва и след това помогнете на децата си да започнат изпълнението на задачите си.

Бъдете постоянни в указанията си. Планирайте внимателно комуникациите си. Предложените задачи за изпълнение трябва да бъдат променяни само по важни причини, които задължително трябва да се упоменат. Промяната на плановете в много случаи може да се окаже унищожителна в отношенията. Поради това, че е сходна с непостоянството в изискванията, тя трябва да бъде добре изяснена.

Изслушвайте внимателно обратната информация от другите. Предизвикайте дискусия, която ще позволи да разберете чувствата на детето си. Ще спечелите уважението му, ако често го питате как вървят нещата. Това може да предотврати появата на сериозен проблем.

Осъществявайте редовни комуникации. Правете всичко възможно, за да сте достъпен за детето си. То трябва да е убедено, че някой се грижи за проблемите му. Ако то ви има доверие, ще сподели проблема. Важно е също да бъде обнадеждавано, че ще се справи добре с разрешаването му. Насърчителна дума, потупване по рамото, позитивно отношение, всичко това ще покаже, че сте доволен от него.

Доверието и откритостта са значим елемент в отношенията в семейството. Хората са свикнали да общуват по определени стереотипи, получени и затвърдени предимно в

детството. Някои от тях могат да бъдат положителни, но в повечето случаи хората са носители на различни модели на поведение, завещани им от семейството и училището и недостатъчно ефективни в общуването. В живота хората обикновено се страхуват да се саморазкриват /особено пред децата си/, за да не бъдат уязвени.

Нека да поговорим и за **трудностите в общуването, за така наречените дванадесет бариери в общуването или нещата, които трябва да избягваме, за да подобрим отношенията си с децата:**

Първите пречки се отнасят към това как реагираме на даден проблем

Заповедта и даването на поръчения от типа “Престани да се оплакваш!” “Свърши това и това” обикновено нямат добър резултат, защото ние принуждаваме детето да направи нещо без да се интересуваме какво са неговото мнение или желания;

Предупрежденията и заплахите: “Ако не си свършиш работата... в противен случай ще...!” също влияят доста отрицателно на общуването с детето. По този начин ние не водим нормален разговор, а налагаме нашето мнение и обявяваме какви отрицателни последици ще се случат, ако нещо не бъде направено, както ние искаме. Ние не се съобразяваме с потребностите на детето и дори то да изпълни исканията ни, ще се чувства недоволено и пренебрегнато.

Не трябва и **постоянно “да четем конско” или морал на детето** “трябва да правиш това и това”, “длъжен си ...”. Този тип общуване обикновено не носи нищо на детето, /”влиза в едното ухо и излиза през другото”/, не създава увереност, че наистина трябва да свърши дадено нещо или да се държи по определен начин. Вместо това ние следва да споделяме заедно да търсим необходимото поведение и да обсъждаме защо то би било добро в дадената ситуация.

Не е добър начин и **постоянното даване на съвети или готови решения:** “Добре ще е, ако свършиш тази работа, тогава ще има време за всичко”. По-добре е, когато заедно потърсим решение. Детето не само ще чувства нашето доверие и но и ще бъде по-сигурно, защото взетото заедно решение или взетото от него решение с наша помощ ще бъде наистина негово.

Поучаването, логическото аргументиране също не са добри помощници в общуването: “Да видим истината в очите, остава ти само един ден да се подготвиш.”.Сигурно това е така, но когато го заявяваме, ние налагаме нашето виждане на детето и не му оставяме свобода за избор. По-добре ще бъде да обсъдим заедно какво то може да направи за този един ден, за да се подготви за даденото изпитание.

Голяма част от бариерите в общуването са свързани и с постоянното изразяване на оценки.

Когато **критикуваме, обвиняваме, осъждаме** /например “Ти просто си мързелив”/, или **лепваме етикет** /“държиш се като дете”/ или постоянно се опитваме **да обясняваме и да кажем на детето кое е правилно и добро и кое не** / “Просто искаш да се измъкнеш”/, трябва да имаме предвид, че не само налагаме нашето мнение, но и караме детето да започне да оценява себе си в тези отрицателни категории “мързелив, безотговорен, неспособен”. Лошото при тези постоянни оценки, **че те наистина започват да се сбъдват**. Неувереното в себе си дете, което постоянно слуша, че е мързеливо, започва да се отнася по този начин към задачите – в крайна сметка най-важните за него лица – родителите – твърдят това.

Доброто общуване се гради върху **наблягане на положителните страни**, чрез мотивиране на детето да направи нещо повече, да се развива и чрез оказване на подкрепа на неговите усилия.

Не трябва и **да отхвърляме съществуващите проблеми** или да оставяме детето само да се бори с тях. Не са много уместни **постоянни похвали от типа:** “Ще се справиш, ти можеш”. По този начин не само оставяме детето само да се справи с проблема/ а

понякога той може да е твърде труден за самостоятелните усилия на едно дете/, но и му даваме сигнал че това прекаленото ни доверяване означава малко интерес и съпричастност към неговите усилия. Същият резултат е налице, когато се отдръпваме или сменяме темата, а детето иска да говорим по даден проблем. Така то остава недоразбрано, неподпомогнато и започва да живее с чувството че най-важните за него хора не се интересуват достатъчно от него и проблемите му.

Не са много по-добри в подобна ситуация и постоянното **изразяване на съчувствие, утешение, съжаление**: “не си единствен, който има проблеми, аз също ги имах”. Детето трябва да се справя с дадена ситуация, да се утвърди като я реши, а не да го разколебаваме с това , че и ние сме били слаби по математика като по този начин го демотивираме и му казваме да не се бори с трудностите.

Друга може би най-често срещана бариера в общуването е **постоянното подпитване и подслушване**. “Смяташ ли, че е толкова трудно, колко време му отдели?”. Когато го правим наистина често, изразяваме нашето желание за силен и постоянен контрол, недоверие в силите на детето, идеята че трябва да научим какво точно е направило, за да му кажем как да се справи. По този начин ние намаляваме възможността за проява на самостоятелност, говорим за дреболии, а не за това което детето постига, за неговите успехи.

Общуването е процес, който изисква партньорство, равнопоставеност, да се интересуваме, да се изслушваме, да си доверяваме, да се разбираме. Колкото по-добре общуваме с детето означава по-добре да развиваме тези отношения.

Ето и някои важни показатели /зададени като въпроси/ за развитието на детето, за неговото израстване, за изграждането на характера му и за отношението към другите хора:

Дали детето обръща внимание и разбира това, което говорим?

Дали детето е склонно да разговаря и по по-сложни теми с нас или се плъзга само по повърхността на проблемите?

Дали детето ни поставя въпроси, с които иска да разшири знанията си и разбиранията за хората и за света?

Дали благодари за услуги или за добре свършена работа и умее да прави комплименти?

Дали то обмисля как да се включи по най-добрия начин в дадена дейност?

Дали се извинява на другите, когато сбърка?

Дали умее да убеждава или опитва да убеждава хората около него, че идеите му са по-хубави и добри?

Дали разбира чувствата на другите?

Дали умее да се справя с гнева на другите и успява да ги успокои?

Дали може да изразява и споделя приятелствата си, да предава на другите, че ги обича, че се интересува от тях?

Дали умее да се “самонаграждава” да се радва, когато постигне успех ?

Умее ли да се справя със страха – дали премисля защо се страхува от нещо и дали се стреми да намалява страха?

Дали се стреми да получи съгласието на другите, когато това е необходимо?

Дали споделя това, което притежава с другите?

Дали помага на другите и особено на тези, които очакват помощ от него?

Дали планира нещата така, че да е доволно и същевременно да може да убеждава другите, че този план е успешен?

Дали може да овладява гнева си?

Дали защитава своите права и умее да убеждава другите в правотата си?

Дали се справя в ситуации, когато е тормозено от другите и дали успява да ги преодолява и да не губи контрол?

Дали умее да избягва ситуации на физическо противопоставяне?

Дали избягва проблеми или ситуации, които могат да доведат до лоши или нежелани последици?

Дали може да се справи в ситуации, при която някой има искания към него?

Проявява ли съревнователен /спортен/ дух?

Дали се справя по-леко, когато изпитва срам или вина?

Как се справя в ситуации, когато е изключено от някоя дейност?

Успява ли да защити приятелите си?

Лесно ли може да бъде убедено и дали приема аргументите?

Как реагира на неуспехи, премисля ли защо нещо му върви и какво трябва да промени, за да се справи в бъдеще?

Как се справя с неясни информации и послания или в ситуации, когато някой говори едно, а прави друго?

Как се отнася към отправени обвинения - дали разсъждава върху обвиненията и как се отнася към хората, които го обвиняват?

Дали успява да се справи натиск от страна на групата. Прави ли това, което е важно за него или това, което иска групата?

Дали започва да действа, когато скучае?

Поставя ли си цели и доколко те са реалистични?

Има ли реална представа за уменията си и гледа ли реалистично на задачите, с които трябва да се справя?

Какви начини използва да събере необходимата му информация?

Опитва ли се да подреди по важност, проблемите, които има да реши?

Как взима решения, отчита ли различните възможности и прави ли добри избори?

Успява ли да се съсредоточи при изпълнението на дадена задача?

Ако не успяваме да общуваме да общуваме пълноценно с децата, идват конфликтите.

Конфликтът е един от най-големите проблеми в междучовешките отношения. Той е двулик – може да разваля отношения, но и може да гради отношения. За нас е важно да решаваме конфликтите в семейството своевременно и да го предпазваме от конфликти, защото те наистина могат да го унищожат.

Кой са важните неща, които следва да знаем?

Конфликт идва от латинското *conflictus* - да ударим заедно – т.е. да се опитаме да решим заедно възникналата ситуация. Не случайно китайците за думата конфликт имат два йероглифа – опасност и възможност. Съществува опасност да влошим отношенията си, но и е налице възможност съвместно да решим ситуацията, да подобрим отношенията си.

Конфликтът е ситуация на съперничество, в която всяка от страните желае да заеме позиция, несъвместима с тази на другата. Хората влизат в конфликт заради **различни интереси, потребности или ценности.**

Нека видим какво е нашето отношение към конфликтната ситуация – в нея ние влизаме с нашите чувства, с нашите възприятия, държим се по определен начин и в резултат на това конфликтът се влошава или решава. Нагласите и предположенията ни относно другата страна в конфликтната ситуация по-скоро имат тенденцията да се потвърждават. Ако съм настроен с недоверие и не вярвам на децата да се справят с дадена ситуация, то в отношенията си с тях при нов конфликт ще бъде все по-мнителен и избухлив, а това ще води и до по-чести конфликтни ситуации с тях.

Вярно е и обратното - ако съм доброжелателно настроен към детето и се опитвам да го разбера, дори и при възникващ конфликт ще се запазват шансовете за диалог и за намиране на съвместно решение и това само ще утвърждава моето отношение на добронамереност и убеждението, че така само следва да се решават спорните ситуации.

Така едните нагласи и съпътстващото ги поведение предполагат най-често възникването на конфликт в определени ситуации и неговото усилване, а другият тип - дава възможности конфликтите да бъдат предотвратявани или успешно решавани.

Нека помним, че **конфликтът обикновено се усилва:**

- когато проявяваме открита враждебност или се чувстваме застрашени в конфликтната ситуация;
- когато не разполагаме с достатъчно информация или оценяваме по неточен начин намеренията на другата страна;
- когато се опитваме едностранно да наложим волята си и ценностите и решенията, в които сме убедени;
- когато не отчитаме важни потребности на другата страна;
- когато се опитват да въвлечем в конфликта други хора;
- когато искаме, но не знаем как да постигнем решение;

Конфликтът отслабва:

- когато мислим повече как да решим проблема, а не се обиждаме взаимно;
- когато се опитваме да разберем мотивите и действията на другата страна;
- когато избягваме заплахите и изключваме употребата на сила;
- когато сами без чужда помощ се опитваме да намерим решение;
- когато не се опитваме да наложим нашето мнение и ценности на всяка цена.

Често ни е твърде трудно да определим **защо е възникнал даден конфликт**. Затова и много пъти в конфликтна ситуация сме объркани и един от най-задаваните въпроси е - как така се стигна до всичко това? Често оставяме и този въпрос без отговор, а без определяне причините, довели до конфликта, е невъзможно да се търси подходящо решение. Като се стремим да разберем причините откриваме, че хората си приписват постоянно едни мотиви вместо други, че има причини и причини - едните по-дълбоки и определящи, а другите по-несъществени и че подобно е положението и с конфликтите.

Има конфликти важни, засягащи същността на отношенията ни с децата и такива, заради които често хабим ненужни усилия, незасягащи личностите ни като цяло.

Само след като определим възможните причини за даден конфликт и неговия характер, ще може да решим какво да предприемем.

Когато в основата на конфликта е **взаимно неразбиране**, ще се опитаме да обменим повече информация един за друг, а когато причините са в **различните ценностни системи**, няма да търсим налагане на своята, а ще се стремим да отчетем и уважим различните начини на виждане на ситуацията – децата живеят в друг свят, с други ценности.

Когато обаче конфликтът е породен от **различни интереси**, ще се опитаме да ги споделим взаимно, да потърсим кои могат да бъдат съвместно удовлетворени.

При повечето от конфликтите причините са разнородни. Точно поради това са необходими диалогът, споделянето с другата страна - без тях трудно бихме проникнали в сложния свят на мотивите, на причините и на нагласите ни към конфликта.

Преди всичко във всяка конфликтна ситуация следва да разграничаваме три страни - **съдържание**, т.е. това заради което страните спорят; **процедура** - начина по който страните спорят и **отношение** - какви са отношенията между страните в процеса на конфликта.

Така и конфликтите могат да бъдат делени на процесуални, на конфликти на отношения и на съдържателни конфликти.

Важното е при всяка ситуация да има съответно равновесие между тези три страни - иначе като цяло проблемите ще останат и решение трудно ще бъде постигнато.

Може да бъде намерено съдържателно решение на даден конфликт с децата, но ако се опитаме да им наложим без да ги питаме нашето решение/ т.е. не спазваме процедури да решаваме проблемите заедно, или пренебрегваме техните чувства за самостоятелност, достойнство/ решението няма да бъде трайно. Факт е, че без добри отношения и взаимодействие между страните, е малко вероятно те да приемат каквито е да и ефективни процедури за решаване на спора и още по-малко да намерят добри, взаимноизгодни решения.

Важно е да може да разграничим и да обсъдим основните **видове поведение в конфликтна ситуация**.

Първият често срещан и най-вече използван родителите е **съперническият стил**. При него ние следваме нашите интереси в конфликта и не отчитаме интересите на детето и използваме, ако сметем за необходимо, сила, за да осъществим нашите решения. При този стил ние може да наложим решението си на конфликта, но то няма да е трайно и настройваме децата срещу нашия стил на поведение в подобни ситуации.

Вторият стил е **отбягващият**. При него, въпреки че виждаме сериозни противоречия /например, по отношение на поведението на детето/ ние се правим, че те не съществуват и оставяме нещата да следват своя ход. Проблемът е, че това не води до решаване на ситуацията и във всеки момент конфликтът може да избухне/ в даден момент детето може да започне да се държи по неодобрявания от нас начин не само към другите, но и към самите нас/. При този стил на поведение ние не удовлетворяваме нашите интереси, но и не се стремим да удовлетворим интересите на детето. Може да използваме този стил, когато ситуацията не е значима, но в повечето случаи прилагането му в отношенията ни с децата, означава, че не желаем да се изправим пред реалните проблеми, не желаем сериозно да обсъдим нашите отношения, да се опитаме да променим дадено неприемливо за нас и опасно за развитието на детето поведение.

Третият стил е **компромисният**. При решаването на даден конфликт ние правим известни отстъпки на децата и ги караме и те да отстъпят по подобен начин. Лошото при този стил е, че всяка от страните печели и губи по нещо и не се постига трайно решение, няма удовлетворение, а отношенията и по други проблеми вече започват да се градят по този начин / ” ти печелиш, а какво ще спееля и аз” – “аз губя, а какво си склонен да загубиш и ти”/. Може да използваме този стил при не толкова важни ситуации, за постигане на някакво временно решение, но в никакъв случай като крайна мярка в нашите толкова важни семейни отношения.

Друг вид стил при решаване на конфликт е **приспособяващият** – при него ние пренебрегваме собствените си интереси, за да задоволим интересите на децата – угаждаме на техните желания, съгласяваме се с тяхното решение на дадена ситуация. В по-дългосрочен план този стил ни лишава от силата на родители и остава децата да растат сами без реален контрол. При него ние нито решаваме конфликтите, нито градим дълготрайни и истински отношения с децата, а като не им се противопоставяме не ги подготвяме за трудностите в живота, където рядко ще срещат подобно поведение. С други думи, нашата саможертва почти никога не е оправдана. Може да използваме този стил в ситуации, когато виждаме, че сме допуснали грешка и даваме възможност децата да бъдат изслушани и изкажат своето мнение или в случай, че проблемът е много по-важен за децата отколкото за самите нас и когато ние решаваме да се откажем от нещо, за да има мир и добри отношения.

Последният стил е **сътрудническият** – когато се опитваме заедно да решим проблема и отчитаме интересите на двете страни. Това означава да изследваме задълбочено конфликтната ситуация, на нашите интереси в нея и да потърсим общи решения. Смята се, че в този процес – или така нареченото преговаряне, основано върху интереси, не само най-добре се защитават интересите на страните и се намира общо решение, но и се развиват отношенията им. Това е моделът за решаване на конфликти при едни дълготрайни отношения, където не искаме да придобиваме едностранно преимущество за сметка на другата страна, да градим семейните отношения и щастие.

Друго важно за нас в конфликта с децата е **умението да го анализираме**. При конфликт следва да неизбежно да си отговаряме на няколко въпроса:

Нека си припомним най-важните неща случили се във връзка с този конфликт?

Какво специално ме засяга в тази конфликтна ситуация?

Защо тази ситуация е важна за мен и за семейството?

Какви са моите позиции, които съм заявил спрямо децата в конфликта?

Какви са моите истински интереси и потребности в тази ситуация?

Кои от моите най-важни ценности или убеждения са засегнати?

Засегнато ли е моето лично достойнство и как?

Същите въпроси следва да зададем и за децата – за техните позиции, интереси, ценности, убеждения, чувства. Важно е да се опитаме да си отговорим как те ни виждат в тази ситуация и какво аз бих искал те да знаят за мен, което ще внесе повече яснота в отношенията ни?

Само ясният отговор на тези въпроси ще ни даде възможност да си изработим мнение за конфликта, да отчетем и да разберем и интересите и позициите на нашите деца и ще ни подготви заедно с тях да се опитаме да решим съвместно конфликтната ситуация.

За решаването на конфликтната ситуация е важно да следваме някои стъпки

Преди всичко да **определим конфликта – как ние го възприемаме, да постигнем съгласие за същността на проблема** “Добре дефинираният проблем и наполовина решен проблем”. Това означава да видим какъв е проблемът и за децата и за нас, и какво е желаното състояние и за двете страни/при положение, че проблемът бъде решен/

На второ място, да **анализираме на потенциалните причини за възникване на конфликта**. “Аз пазя шест честни мъже. /Те са ме научили на всичко, което знам/; Техните имена са : Какво, Защо , Кога, и Как , Къде и Кой.” Нашата цел е да постигнем съгласие защо е възникнал и съществува конфликтът, да съберем максимум информация за причините, да направим списък от причини, да оценим и подредим по важност причините и да ги изследваме.

След като сме определили анализирали конфликта, ние може да се опитаме да **потърсим заедно възможни решения на проблема** и да се опитаме да изясним какво е представлява всяко решение и да го **оценим с избрани от нас критерии** – общ интерес, доброто на детето, реалистичност.

На тази основа вече може да **вземем решение** за избраното от нас предложение, както и да **разработим план за действие** – как то ще бъде осъществено, как ще го спазваме какво ще стане ако някой наруши или не изпълнява взетите решения.

Това е начинът за решаване на конфликтна ситуация, при който е важно, че през цялото време работим заедно, изследваме нашите интереси, споделяме важни неща, т.е. не само се опитваме да решаваме проблема си, но и да развиваме нашите отношения в семейството.

